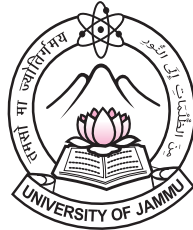

ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਆਫ ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਂਡ ਔਨਲਾਈਨ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ
DIRECTORATE OF DISTANCE & ONLINE EDUCATION

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਜੰਮੂ, ਜੰਮੂ
UNIVERSITY OF JAMMU, JAMMU

ਅਧਿਐਨ ਸਮੱਗਰੀ
STUDY MATERIAL
ਐਮ. ਏ. ਪੰਜਾਬੀ
SEMESTER - II
SESSION : 2023 ONWORDS

Subject : Punjabi	ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ	Lesson : 1-6
ਵਿਸ਼ਾ : ਪੰਜਾਬੀ		ਲੈਸਨ : 1-6
Course No : PBI 202		Unit : 1-3
ਕੋਰਸ ਨੰਬਰ : ਪੀ ਬੀ ਆਈ ੨੦੨		ਯੂਨਿਟ : 1-3

Course Coordinator :
Dr. Rajber Singh Sodhi

ਕੋਰਸ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ :
ਡਾ. ਰਾਜਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੋਢੀ

ਇਸ ਅਧਿਐਨ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਲੇਖਕ/ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਡਾਇਰੈਕਟੋਰੇਟ ਹੈ,
ਜੰਮੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਜੰਮੂ - 180006 ਦੇ ਕੋਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।

Printed and Published on behalf of the Directorate of Distance & Online Education,
University of Jammu, Jammu by the Director, DD&OE, University of Jammu, Jammu.
<http://www.distanceeducationju.in>

COURSE CONTRIBUTOR :

Dr. Kamaldeep Singh

Assistance Professor

Govt. Degree College, Kathua

CONTENT READING/FORMATE EDITING :

Prof. Baljeet Kour

Professor

P.G. Deptt. Punjabi

University of Jammu, Jammu

Dr. Rajber Singh Sodhi

Assistant Professor

DD&OE

University of Jammu

© Directorate of Distance & Online Education, University of Jammu, Jammu 2024

- * All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form, by mimeograph or any other means, without permission in writing from the DD & OE, University of Jammu
- * The script writer shall be responsible for the lesson/script submitted to the DD & OE and any plagiarism shall be his/her entire responsibility.

ਤੱਤਕਰਾ

ਯੂਨਿਟ—1

Page No.

1. ਨਵੇਂ ਲੋਕ (ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ) 3-32
 - 1.1 ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ
 - 1.2 ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ
 - 1.3 ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ

ਯੂਨਿਟ—2

2. ਟਾਵਰਜ਼ (ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ) 33-65
 - 2.1 ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਟਾਵਰਜ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ
 - 2.2 'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ
 - 2.3 ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ

ਯੂਨਿਟ—3

3. ਸੂਲਾਂ ਸਾਲਣ (ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ) 66-95
 - 3.1 ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ
 - 3.2 'ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਪਾਤਰ ਚਿਤਰਣ
 - 3.3 ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ

MASTER DEGREE PROGRAMME PUNJABI
SYLLABUS AND COURSES IN PUNJABI FOR MASTER DEGREE
PROGRAMME 2ND SEMESTER UNDER NON-CBCS FOR THE
EXAMINATION TO BE HELD IN MAY 2024, 2025 & 2026

Title of the course : **ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ**

(PUNJABI KAHANI)

Course code :Pbi 202

Credits: 5

Unit-I ਨਵੇਂ ਲੋਕ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਆਰਮੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ।

Unit-II ਟਾਵਰਜ਼, ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਬੁਕਸ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

Unit-III ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ, ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਨੋਟ : ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੇਪਰ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ :

ਭਾਗ ਓ : ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਸੌ-ਫੀਸਦੀ ਵਿਕਲਪ ਨਾਲ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁਛੇ ਜਾਣਗੇ।
12X3=36

ਭਾਗ ਅ : ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਸੌ-ਫੀਸਦੀ ਵਿਕਲਪ ਨਾਲ ਦਰਮਿਆਨੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁਛੇ ਜਾਣਗੇ।
8X3=24

ਭਾਗ ਏ : ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਦੀ ਹਰੇਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਅਤਿ ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁਛੇ ਜਾਣਗੇ। ਵਿਦਿਯਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।
5X3=15

ਭਾਗ ਸ : ਸਾਰੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਪੰਜ ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਾਠ ਪੁਛੇ ਜਾਣਗੇ। ਵਿਦਿਯਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ।
1X5=5

ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
(ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)

Structure

- 1.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)
- 1.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)
- 1.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)
- 1.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)
- 1.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)
- 1.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP/Possible)
- 1.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)
- 1.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

1.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਬਾਰੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਰਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਕਲਾ-ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਦੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਖਾਲਸ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਬੂਤੀ ਵੀ। ਖਾਲਸ ਏਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਬੂਤੀ ਏਸ ਲਈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣ ਕਲਾ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਇੱਟ ਜਾਂ ਕੜੀ ਏਧਰ-ਓਧਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਮਾਰਤ ਖਿਸਕ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਗਲੀ ਟੁੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।” ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਲਤਾ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾਪਣ ਹੈ। ਇਹ ਇਕਹਿਰਾਪਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਣ ਵਾਲੀ ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਝਟ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

1.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖਲੋਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਮਈ 1921 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਫੁੱਲਰਵਨ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਚਾਰ ਜਮਾਤਾਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀਆਂ ਫੇਰ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਵਿਰਕ ਨੇ ਮੈਟ੍ਰਿਕ 1936 ਵਿਚ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬੀ.ਏ. 1940 ਵਿਚ ਐਫ.ਸੀ. ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕੀਤੀ। 1942 ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਲਾਅ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਵਿਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਫੌਜ ਵਿਚ ਅਫਸਰ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੁੜ ਵਸਾਉਂ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਇਜ਼ਨ ਅਫਸਰ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਲੰਧਰ ਰਹੇ। ਸਹਾਇਕ ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਲੰਧਰ, ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਾਇੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰੈਸ ਸਕੱਤਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਦੇ ਅਤੇ

ਸਾਹਿਤਕ ਗਤਿਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹੇ।

1.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)

'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਵਿਰਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਘਟਨਾ ਵੇਖ ਜਾਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਵਿਰਕ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਜਾਂ ਦਲਿਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਸੂਖਮ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੈਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ, ਪਰਖਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, 'ਰਸਭਰੀਆਂ' ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਪੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਵਕੀਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ।

“ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਕੀਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਉਂਜ ਤਾਂ ਪਸੰਦ ਏ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਜਾਣ ਆਉਣ ਲਈ ਲੰਮੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।”

ਇਕ ਵਾਰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਅਤੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਡਲਹੌਜੀ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲ ਡਲਹੌਜੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਖਜਾਰ ਘੁੰਮਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ ਉਹ ਡਾਕ-ਬੰਗਲੇ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾਕ-ਬੰਗਲੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਨ ਰਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਲਿਆ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਣ ਖਰੀਦ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਡਾਕ-ਬੰਗਲੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੌਕੀਦਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਲਦੀ ਸੌ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵਕੀਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੌਏ ਗਾ ਤਾਂ ਚੌਕੀਦਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

“ਬੈਰ ਇਕ ਬਾਤ ਤੋ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੇ ਸਾਥ ਬੱਚਾ ਜਲਦੀ ਸੌ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋ ਯਿਹ ਅਪਨੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੇ ਸਾਥ ਆਇਆ ਥਾ ਨਾ। ਆਜ ਆਪ ਕੇ

ਸਾਥ ਹੈ। ਇਸੀ ਕਮਰੇ ਮੇਂ ਠਹਿਰੇ ਥੇ ਵੁਹ ਭੀ। ਆਪ ਤੇ ਖੈਰ ਉਨ੍ਹੇ ਜਾਣਤੇ ਹੀ ਹੋਂਗੇ। ਬਹੁਤ ਭਲੇ ਲੋਗ ਹੈ ਵੁਹ। ”

ਚੌਕੀਦਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਬੇਬਫਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਠੰਡੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਵਕੀਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਉਤਮ ਪੁਰਖੀ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਕੀਲ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਤਾਲ-ਮੇਲ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ, ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਛੁਟੀਆਂ ਵਿਚ ਡਲਹੌਜੀ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੋਂ ਬੀਵੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਖਜਾਰ ਘੁੰਮਣ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਮਾਂ ਰੰਗੀਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਖਜਾਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਨ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਬੇਵਫਾਈ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸਾਂਝ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉੱਚੇ-ਲੰਮੇ ਕੱਦ ਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਸਦਾ ਜਵਾਈ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁਪ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਖ਼ਿਰ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸਣ 'ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਾਂਝ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹਵੇ।

“ਮੇਰਾ ਵੀ ਜਵਾਈ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਈ ਸਾਲ ਹੋਏ। ਮੁਹਰਕਾ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਉਹਨੂੰ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਕ ਸੀ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਜਦੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਂਉਂਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਹੁਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਏ। ”

“ਗੱਲ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਬੰਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਅੱਖਾਂ ਹੇਠਾਂ ਕਰਕੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਕੇ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਉਹਦੇ ਦੋਹਾਂ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਧਰ ਕੇ ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ”

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ

ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਘਰ ਅਫਸੋਸ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਰ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਜਵਾਈ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਉਣ-ਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਰੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦਾ ਹਨ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ ਉੱਥੇ ਰੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਕਹੀ ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸਬਰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਹਿੰਮਤ ਹੰਝੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਛਲਕਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

'ਕਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਨ' ਵਿਚ ਬਸ ਦੇ ਸਫਰ ਦੌਰਾਨ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਦਾ ਕੰਡਕਟਰ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਬਸ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡੀਲ-ਡੌਲ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਸੂਟ-ਬੂਟ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਗੰਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਇਕ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਟ-ਬੂਟ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨ ਵਾਲੀ ਸੀਟ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਵਿਰਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਆਮ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਹੱਕ ਕਿਸੇ ਰਸੂਕ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਅਮੀਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਨ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ, ਕਿਸਾਨ ਅਤੇ ਬਸ-ਕੰਡਕਟਰ ਹਨ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਸੂਤਰਧਾਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਪਾਤਰ ਇਕ ਗਰੀਬ ਤੇ ਸ਼ਰੀਫ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪਾਣੀਪੱਤ ਵਿਚ ਤਰੀਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਨ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੈ। ਬਸ ਦੇ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਚਲਣ 'ਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੰਡਕਟਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਗੰਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਵੀ ਬਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਾਣੀਪਤ ਉਸ ਦੀ ਤਰੀਕ ਸੀ। ਮੁਰੱਬਾਬੰਦੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਫਸਰ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਅੰਬਾਲੇ ਸੀ, ਪਰ ਦੌਰੇ ਉਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਉਥੇ ਸਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅਹਿਮ ਪਾਤਰ ਕੰਡਕਟਰ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਹਰ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਨਜੀਠ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਡੀਲ-ਡਾਲ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਸਾਬਨ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾ-ਜਾਇਜ਼ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਬਨ ਨੂੰ ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਚਿੰਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਗ਼ਲਤ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ 'ਤੇ ਜੋ ਬੋਝ ਅਤੇ ਮੈਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਉਤਾਰਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਕਹਿਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਬਨ ਦੁਆਰਾ ਤਨ ਦੀ ਮੈਲ ਤਾਂ ਉਤਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਨਿਰਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਕਰਮ ਵੀ ਨੇਕ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵਲੋਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਲੜਕੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਅਹਿਮ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਨਜਾਇਜ਼ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਮਾਹਿਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਝਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਇਸ ਜਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਸੀ। ਨਬਜ਼ ਵੇਖੀ, ਖੂਨ ਵੇਖਿਆ, ਮਰੀਜ਼ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਥੀਏਟਰ ਰੀਜ਼ਰਵ ਕੀਤਾ, ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਅਤੇ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਪਾਤਰ ਜੋ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਦੋਸਤ ਹੈ। ਇਹ ਲੜਕੀ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਮ-ਝੱਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਟਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਆ-ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁੜੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਅ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਕਸਰ ਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

“ਕੇਵਲ ਹੱਥ ਹੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਐਸਾ ਅੰਗ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਨ੍ਹਾਤੇ ਧੋਤੇ ਬਣ ਕੇ ਬਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਹੱਥ ਲਾਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁੜ ਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਓ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਗੂੜ੍ਹ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਟੁਰਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਿਆਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਰਾਈਵਰ ਜਾਂ ਗਾਰਡ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਕਮਰਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕਿਨ ਨਾਲ ਮਕਾਨ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਆਦਿ ਦਾ ਮੋਲ-ਭਾਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਓਪਰੇ ਮਰਦਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਬਦਲਾਵ ਨੂੰ ਵਿਰਕ ਪਕੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਬਦਲਾਵ ਹੈ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਘੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਰੀਆਂ ਗੈਰ-ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

“ਮੈਂ ਚੁਪ ਕਿਉਂ ਸਾਂ ? ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਮੇ ਹੋਣ ਉਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਜਿੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਓਪਰੀ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨਾਲ ਏਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਹੀਰਾ ਮੰਡੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ”

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜੋ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕਿਨ ਔਰਤ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਇਕ ਸੁਹਿਰਦ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਨ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਮਕਾਨ ਵੇਖਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕਿਨ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਰਵਈਏ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਤਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਾ ਦੋਸਤ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਾਲ ਗੱਪ-ਸ਼ੱਪ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਮਕਾਨ ਦੇਖਣ ਲਈ ਚਲਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। **“ਨਹੀਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਚਲੋ ਤੁਸੀਂ। ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਮਕਾਨ ਲੈਣਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਕੰਮ ਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੋਦ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਮੁਤੰਬਨਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋਵੇ। ਮਕਾਨ ਵਾਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦੇ ਨੇ। ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਪਈ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ? ਕਿਰਾਇਆ ਦੇ ਸਕਣਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਬਰੁਹਾਂ ਲੰਘੋ ਤਾਂ ਕਿੱਸਾ ਸ਼ੁਰੂ। ਮੁੜ ਆਓ ਤਾਂ ਕਿੱਸਾ ਖਤਮ। ਬੜਾ ਸਵਾਦੀ ਕੰਮ ਏ, ਚਲੋ ਚਲੀਏ। ”** ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਦਾ ਇਸ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਦੋਸਤ ਵੀ ਸਿਆਣਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਬਦਲ ਰਹੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਮਕਾਨ ਵੇਖਣ ਆਏ ਓਪਰੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਬਿਨ੍ਹਾ ਕਿਸੇ ਝਿੱੜਕ ਦੇ ਗੱਲਬਾਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਮਾਲਕਣ ਜਿਹੜੀ ਹੱਸਣ ਹੱਸਣ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਹੱਸ ਪਈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸ ਹੋਰ ਕਮਰਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆਂ ਤਾਂ ਆਪ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਲਮਾਰੀਆਂ, ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਿਖਾਂਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਹਰ ਹਰ ਕਮਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੱਸਦੀ ਰਹੀ।”

'ਮੇਜਰ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਹ ਨੂੰ ਚਿਤਰਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬੱਚੇ ਜੋ ਸੁਣਦੇ, ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਦਾ ਬੇਟਾ ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਜੰਗ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। **“ਪਾਪਾ ਮੈਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਏ, ਸਾਡਾ ਘਰ ਸਾਰਾ ਢਹਿ ਗਿਆ ਏ ਤੇ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਆਇਆ ਏ ਤੇ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਏ।”** ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਫੌਜੀ ਪਾਤਰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਭੂਪੀ ਪਰ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੱਚੇ ਵਲੋਂ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚੋਂ ਸਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

'ਅਲੀ ਬਾਬਾ ਤੇ ਕਾਸਿਮ' ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰ ਜਾਂ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਵਿਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਇਕ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਹੈ, ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਦ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਲੀ ਬਾਬਾ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛਲਾਵੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਅਲੀ ਬਾਬੇ ਦੇ ਭਰਾ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਥਾਹ ਦੌਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਭੁਲ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। **“ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੀ ਮਾਰੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੇ ਨਿੰਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਲੇਟੇ**

ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਅਮਲ ਅਮਲ ਦੀ ਰੱਟ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਅਮਲ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਚੰਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਜੋਬਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗ਼ਰ ਦੀ ਅਥਾਹ ਦੌਲਤ ਨੇ ਗਰੀਬ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਫੇਹ ਸੁਟਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਮਲ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਪ ਨਿੰਦੀ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਵੀ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਨਿੰਦੀ ਨੂੰ ਅਲੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਕਾਸਿਮ ਬੜਾ ਪਸੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਦੌਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਆਰ ਖੋਲਣ ਵਾਲੇ ਬੋਲ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਉ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬੱਚਦਾ ਹੀ ਕੀ ਹੈ। ਨਿੰਦੀ ਇਸ ਚੰਚਲ ਸੁਭਾਗ ਦੀ ਅਲੜ ਮੁਟਿਆਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਇੰਨੇ ਤਿੱਖੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦਾ ਹੁਸਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਜੋਗ ਭੁਲਾ ਦੇਵੇ।

“ਨਿੰਦੀ ਅਲੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਅਥਾਹ ਮਾਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾ ਜਾਣਾ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜੇ ਅਲੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਮਾਇਆ ਵੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾਣ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ ਕਢ ਦਈਏ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਵੀ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?”

'ਪਲਟਾ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਦੇ ਬਦਲਣ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਉਹ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸਿਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਈ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਾਇਰਾ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦਲਾਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਪਾਤਰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਪਾਤਰ ਕੁਝ ਸਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਸਾਥ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਸੀਮਤ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਦੋਸਤ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਜਦ ਜਲੰਧਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ

ਉਸ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੀ ਬਜ਼ਾਰ ਇਕੱਠੇ ਜਾਂਦੇ। ਮਾਸਟਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਦੋਸਤ ਦੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਲੰਡਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਵਾਪਿਸ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਆਮ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਪੰਗੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਗੋਣ ਪਾਤਰ ਮਾਸਟਰਾਨੀ ਦਾ ਭਰਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਇਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਜਾਨ ਤੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਇਹ ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਾਪਿਸ ਪੰਜਾਬ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। **“ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਹੀ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਵੱਢ ਸੁਟਣ ਲਈ ਕਿਰਪਾਨ ਘਰ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਤੇ ਓਨਾ ਹੀ ਕਸੂਰ ਸੀ।”**

'ਮੁੱਢੇਂ ਸੁੱਢੇ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਪੁਲਿਸ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਕੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਲੂਸਾਂ-ਜਲਸਿਆਂ ਵਿਚ ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ। **“ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਨਵੀਂ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਗੋਲੀ ਚਲਦੀ ਅਗੇ ਵੀ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਜਲੂਸਾਂ ਉਤੇ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ, ਸੜਕ ਉਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ। ਮੇਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਫਟੜ ਲੋਕ ਪੁਲਸ ਚੁਕ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ। ਬਾਕੀ ਭਜ ਜਾਂਦੇ। ਥਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਗੱਲ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਏ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ।**

ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਉਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਜਦ ਵਾਪਿਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਵਿਆਹਿਆ ਜੋੜਾ ਉਸੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਣਨ ਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਅਣਹੋਣੀ ਜਾਂ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਬਲਕਿ

ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਉਸ ਬੁਰੇ ਨੂੰ ਮੇਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁੱਢੋਂ ਸੁੱਢੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਕ ਜਗਿਆਸੂ ਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੇਖਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਨਵੇਂ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੁੰਗਰਣ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਇਹ ਦੁੱਧ ਤੇਰਾ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸਪਰਸ਼ ਦੀ ਉਤੇਜਨਾ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਘਰ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਆਏ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕਿਨ 'ਕਮਲਾ' ਖੁਦ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਇੰਨਾ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

“ਉਸਨੇ ਰੇਡੀਓ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਗਾਉਣ ਉਸ ਸਵਾਦ ਤੋਂ ਕਿੰਨੇ ਨੀਵੇਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਧਕ ਧਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ! ਜਿਹੜੇ ਗੀਤ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਉਹ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਓਪਰੇ ਓਪਰੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦਾ ਉਸ ਵਿਚ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ? ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਸੀ ? ਉਸ ਨੇ ਰੇਡੀਓ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।” ਵਿਰਕ ਸ਼ਰੀਰਕ ਸਪਰਸ਼ ਦੇ ਸਵਾਦ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਵਾਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੋੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕਮਲਾ ਇਕ ਘਰ-ਗ੍ਰਸਿਥੀ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਘਟ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਮਨਮੋਹਨ ਜੋ ਕਿ ਵੱਡਾ ਬਾਬੂ ਹੈ, ਉਹ ਅਕਸਰ ਹਿਸਾਬ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਗੇੜੇ ਮਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਕਮਲਾ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਆਏ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਾਮ-ਉਤੇਜਨਾ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

“ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸੋਚ ਉਡਾਰੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸਵਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਧਕ-ਧਕ ਵਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਸੁੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। “ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਏ। ਨਿਰੇ

ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਦਿਲ ਏਨਾ ਕੀ ਧੜਕਨਾ ਏ ?” ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਦਿਲ ਸੱਚੀਂ ਮੁੱਚੀਂ ਹੀ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਪਹਿਲੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵਜਿਆ ਸੀ।

'ਠੰਡ' ਕਹਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਸ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਾਲਸਾ ਪੂਰੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਠੰਡ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਲਸਾ ਉਸਨੂੰ ਅਪੂਰਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਣਾ ਵੀ ਕਦੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਪਰ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਜਦ ਉਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਉਸਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਕੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਠੰਡ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਪਾਲੈਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

“ਸਿਮ ਸਿਮ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾ” ਆਖਿਆਂ ਗੁਫਾ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਠੰਡ ਸੀ, ਇਕ ਟਿਕਾਅ ਜਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੋਲ੍ਹ, ਤੋੜ ਕੇ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਖਿਡਾਉਣਾ ਕਿਥੋਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੀਰਥ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿਰ ਤੋਂ ਭੜਕਣਾ ਸੀ।”

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਕ ਚਾਲੂ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤਿਕੜਮਬਾਜ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਤੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਵੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਸ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਪਾਤਰ ਜੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੈ, ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਬਦਲੀ ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਇਹ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਆਪ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਟਲ ਮਿਲਣ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

'ਸੋ ਭਾਈ ਸੋ ਮੇਰਾ ਵੀਰ' ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰਾ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਧਾਨ ਸਿੰਘ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੀਨ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੜਾਈ

ਖਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਘਰ ਪਰਤਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਿਕ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਰਡਰ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸਿਪਾਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਫੌਜੀ ਆਪਣੇ ਸੱਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਲਗਦੇ ਹਨ।

“ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਝੁਨਝੁਨੀ ਜਿਹੀ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੇਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਅੰਗ, ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਉਹ ਲੜਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਥਾਂ ਲੜਦੇ ਨੇ ਉਹ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ।”

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤਿੰਨ ਹੀ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਸਰਦਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ, ਇਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੌਕਰ ਧਾਨ ਸਿੰਘ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਮੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਲਡ-ਸਟੋਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਬਿਜਨੈੱਸ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਲ ਦਾ ਵੀ ਨੇਕ ਹੈ। ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜੀ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਰਹਦ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਰ ਕੋਈ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਾਤਰ ਧਾਨ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਨੌਕਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਹਨਤੀ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਬਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਆਪਣੀ ਖਵਾਇਸ਼ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

'ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੁੜੀ' ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨਾਟਕ ਖੇਡਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। **“ਪਿੱਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰਦਿਆਂ ਟੁਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸਣ ਜੋਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਪਾਰਟ ਠੀਕ ਬੈਠ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸ ਕਲਾਕਾਰ ਦਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਲੱਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾਂ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪਕੜ ਸਕੇਗਾ। ਖੇਡਣ ਲਈ ਹਾਲ**

ਲਭਣਾ, ਟਿਕਟਾਂ ਵੇਚਣ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਾ, ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆ ਗਏ ਸਨ।” ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਾਤਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁੜੀ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਸਾਥੀ ਚੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਣ ਕਿ ਔਰਤ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕੁੜੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਖਵਾਇਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। **“ਇਕ ਤੀਵੀ ਨਾਲ ਕੀ ਬੀਤਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕੁਝ ਸਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕਦੀ ਸੁਫਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ।”** ਬਾਕੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਗੌਣ ਪਾਤਰ ਚੰਦਰ ਆਦਿ ਹਨ।

'ਕੋਡੀ ਬਦਲੇ ਜਾਏ' ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਡਬਲ-ਰੋਟੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਜਦ ਬਸ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਡਕਟਰ ਵਿਚਲੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ, **“ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਸੌ ਵਾਰ।”** ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸੈਨੇਟ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਬੀ.ਏ. ਕੋਰਸ ਬਣਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਦੁੱਖੀ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਲਗਦਾ ਹੈ।

“ਜਿਸ ਈਰਖਾ ਤੇ ਵੈਰ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਰ ਲਿਆ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਉਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੂਜਾ ਕੁੱਤਾ ਰੋਟੀ ਖਿਸਕਾ ਲੈ ਜਾਵੇ ॥” ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਈਰਖਾ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਹੀਰੇ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਕੋਡੀ ਬਦਲੇ ਗਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਕ ਨੁਾਇਤ ਹੀ ਸ਼ਰੀਫ ਤੇ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਗਲਤੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੰਦਰ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

'ਕੁਦੇਸੀ' ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਰੂਸੀ ਇੰਨਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘੱਟ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰੂਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕੋਈ ਸਮਝਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਣਾ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਰੌਣਕਾਂ ਦੇਖਣਾ ਵਧੀਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫੱਲ-ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੂਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਆਪਣੀ ਮੰਗੋਤਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸ਼! ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੋਹਣਾ ਲਗਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰੂਸ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗੋਤਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਰੇ ਦੱਸੇ ਗਾ ਪਰ ਜੋ ਉਹ ਖੁਦ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।

“ਕਿਉਂ ਯਾਦ ਆਈ ? ਅੰਬ ਵੇਖ ਕੇ ! ਪੱਕੀਆਂ ਲਾਲ ਮਿਰਚਾਂ ਵੇਖ ਕੇ, ਮੋਤੀਏ ਦੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਵੇਖ ਕੇ !..... ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਏ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਖਾਂਦਾ। ਉਹ ਵੀ ਇਹ ਝੁਣਝੁਣੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਆਈਆਂ ਨੇ।”

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਇਕ ਰੂਸੀ ਇੰਫਾਰਮੇਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਹੈ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਅਤੇ ਮਿਲ ਕੇ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਆਪਣੇ ਅਮਲੇ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜਲੰਧਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇਹ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ।

“ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਤੇ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਜਲੰਧਰ ਠਹਿਰ ਜਾਵਾਂ। ਏਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਵਾਂ। ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਨੇ।”

'ਪਾਰਸ' ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਐਡੀਟਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਛਾਪਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਇਕ ਵਾਕ ਅਸਲੀਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਰਹਿਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ। ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਨਵੀਂ ਉਭਰੀ

ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਕਵਿਤ੍ਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਰਸ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸੌਣਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਲੇਖਕ ਕੁੜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। **“ਮੈਨੂੰ ਡਰੇ ਡਰੇ ਫਿਰਦਿਆਂ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਰੱਬ ਦੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਓਸੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਆ ਗਈ। ਕੁੜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸੇ ਕੁੜੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਏ।... ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ।”**

'ਨਮਸਕਾਰ' ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫਸਰ ਮਲਿੰਗਟਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਾਕੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਵਾਰ ਪਹਾੜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮਲਿੰਗਟਨ ਉਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੈ। ਮਲਿੰਗਟਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, **“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਨੂੰ; ਪਰ ਮੇਰਾ ਜੀ ਕੀਤਾ ਸੀ।”** ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜਦ ਮਲਿੰਗਟਨ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ, **“ਨਹੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।”** ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਲਿੰਗਟਨ ਵਾਪਿਸ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਏ ਬਦਲਾਵ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਤੇ ਮਲਿੰਗਟਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਇਕ ਚੌਕ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਔਰਤ ਖੜ੍ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਵਾਕਿਫ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹਾਉਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਕੇ ਉਥੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੀਊਣ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਜੀਅ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕਾਬਿਲੀਅਤ ਨਾਲ

ਬਿਨਾ ਮਰਦ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਦੇ ਜੀਅ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਲਿੰਗਟਨ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਫਿਰ ਇਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ? ਤਾਂ ਮਲਿੰਗਟਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਇਕੱਲੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਕ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਇਕ ਰੰਗ ਹੈ, ਇਕ ਹੱਵਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਨਵਾਂ ਭਾਰਤ ਹੈ।

“ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਅਚਰਜ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਏਥੇ ਸਹੀ ਏ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਿਥੇ ਚਾਹੇ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਹੇ ਕਪੜੇ ਪਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਚਾਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਆਦਰਯੋਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਧੀ ਕੋਲ ਉੱਚੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਫਿਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਲ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਰ ਬੰਦੇ ਤੇ ਹਰ ਜ਼ਨਾਨੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਹੋਰ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਇਹ ਮਿਥਣ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਇਸ ਮੂਰਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।”

'ਤਿੰਨ ਰੰਗ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਤਿੰਨ ਰੰਗ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੱਲੀ ਜਦ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਵੀ ਤਰਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਜਦ ਉਹ ਕਾਲਜ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਸਦੇ ਹੋਸਟਲ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿਚ ਨਰਸਾਂ ਰਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਰਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਾਲੀ ਦਾ ਬੱਲੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਘੁੰਮਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਤੇ ਫਿਲਮਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਲਾਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੌਣ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਲਾਲੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਬੱਲੀ ਬਹੁਤ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੋਸਟਲ ਤੋਂ ਭਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਲਾਲੀ ਦਾ ਦਾਦਾ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਸ਼ਕ-ਮੁਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਫਾਈ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਫਾਈ ਵਾਲੀ ਵੀ ਉਸਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਦ-ਮੰਦ ਮੁਸਕਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਦ ਬੰਦਾ ਜਵਾਨੀ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਣ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਵੀ ਤਰਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਉਹ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁੜਾ ਕੇ ਭੱਜਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਬੁੱਢਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਕੁੜੀਆਂ ਵੱਲ ਆਕ੍ਰਿਸ਼ਤ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁੜੀ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਜਦ ਉਹ ਕਾਲਜ ਪੁਜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਨਰਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਰਦ ਦੀ ਕਾਮ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿਚ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

'ਧੁੱਪ ਛਾਂ' ਕਹਾਣੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਫੋਕਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਕੁੜੀ ਜੋ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰਸੂਖ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਫਲੈਟ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਦੌਰ ਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਤਾਅਣੇ ਵੀ ਸੁਣਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਚਪੜਾਸੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਅਜ਼ਾਦ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਵੀ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੁੜੀ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਸਾਹਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਦੌਰਾਨ ਦੇ ਉਤਰਾ-ਚੜਾਅ ਨੂੰ ਹੀ ਧੁੱਪ ਛਾਂ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਔਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤੀ ਤੇਜ਼ ਤਰਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਬਸ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਕੰਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਆਫਿਸ ਵਿਚ ਚਪੜਾਸੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੰਟੀਨ ਦਾ ਬੈਰਾ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਤਾਂ ਅਣਸੁਣਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਹੀ ਨਾ ਦਿੰਦੇ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਉਹ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਦੀ ਖਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

“ਉਸ ਉਠ ਕੇ ਪੈਂਸਿਲ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾਈ।

'ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚੀਜ਼ ਏ ! ਕਿਥੋਂ ਮਿਲੀ ਤੈਨੂੰ' ?

'ਸਾਹਨੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਸੀ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਬਦੇਸ਼ੋਂ ਲਿਆਇਆ ਏ। ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ 'ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਦਿੱਤੀਆਂ ਨੇ, ਇਕ ਤੂੰ ਲੈ ਲੈ'।”

'ਮੈਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ' ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਵੀ

ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਹਿ-ਕਰਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਫ਼ਤਰ 'ਚ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹੁਣ ਦਸ ਸਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਉਹ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਸਾਂਝੇ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਰੇ ਵੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਕਿਹੜੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੈ।

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਤੂੰ ਉਦੋਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਏ, ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਨੇ, ਪਰ ਉਹ ਤੇਰੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਠੀਕ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਬੜੇ ਮਜੇ ਦੇ। ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਸਵਾਦ ਆਉਂਦਾ ਏ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸਹਿਮ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ? ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਖੋਹ ਲਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸਹਿਮ, ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪ ਕਮਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਇਹੀ ਹਨ।”

ਵੀਰਕ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਕਮਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਰਦ ਦੀ ਮੁਹਬਾਜੀ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਲਾਮੀ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

'ਪਰਛਾਵਾਂ' ਕਹਾਣੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਅਧੀਨ ਪੈਂਦੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਾਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਢਾਉਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੌਂਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਡਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸਨੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਲੋਕ ਉਸਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਣ ਗੇ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਰਕ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਾਂ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ-ਚੇਤਨਾ (Stream of consciousness) ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਡਰ ਇਕ ਵਹਿਮ ਜਨਮ ਲੈਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ।

1.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਉਹ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਰੀਕ-ਬੀਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਹੋਂਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਜੀ ਛੋਹ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਾਤਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਵਿਚਰਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਾਦ ਅਧੀਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹਿਤਰੀ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵੱਲ ਅਗਰਸਰ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਵੀ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਆਮ ਸਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਮ ਪਾਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ ਹਰ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ 'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮਰਦ ਪਾਤਰ ਹਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਸ ਕੰਡਕਟਰ, ਵਕੀਲ, ਮਾਸਟਰ, ਕਲਰਕ, ਕਿਸਾਨ, ਫੌਜੀ ਆਦਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਹ ਉਸਾਰੀ ਖਾਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਨਮਸਕਾਰ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਨਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਕ ਦੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ

ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਗਤਾ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਇਕ ਸਫਲ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ।

1.5 ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)

ਯਥਾਰਥ-Reality

ਦਾਇਰਾ-Circle

ਈਰਖਾ-Jealousy

ਲਾਲਸਾ-Lust

ਮੰਗੇਤਰ-Fiance

ਰਸਾਲਾ-Magazine

ਰਸੂਖ-Powerfulness

ਸਹਿਮ-Fear

ਪਰਛਾਵਾਂ-Shadow

ਸੇਧ-Guidance

ਪਰਿਪੇਖ-Perspective

ਪ੍ਰਸੰਗਿਗਤਾ- Relevance

ਕਿਰਪਾਨ- Sword

ਅਣਡਿੱਠ-Ignore

ਸਭਿਆਚਾਰ- Culture

1.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP)

1. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ?
2. ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ ?
3. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ?
4. ਮਲਿੰਗਟਨ ਕਿਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ ?
5. ਕਿਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?

Possible Answer

1. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਮਈ 1921 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਫੁੱਲਰਵਨ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।
2. ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ 21 ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਰਜ ਹਨ।
3. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਕਹਾਣੀ ਕਿਤਾਬ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।
4. ਮਲਿੰਗਟਨ, ਨਮਸਕਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ।
5. ਸੋ ਭਾਈ ਸੋ ਮੇਰਾ ਵੀਰ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

1.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)

1. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਣ ਹੈ ?
3. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ?
4. ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।
5. ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ-ਕਲਾ ਉੱਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

1.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

1. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ।
2. ਵਿਰਕ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ। ਨਵੇਂ ਲੋਕ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਦਿੱਲੀ।
3. ਵਿਰਕ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ। ਮੇਰੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ- ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਥਾਨ

Structure

- 2.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)
 - 2.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)
 - 2.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)
 - 2.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)
 - 2.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ (Glossary)
 - 2.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP/Possible)
 - 2.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)
 - 2.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)
-
- 2.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਵਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਮਕਸਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਦੇਣ, ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਿਰਨਾ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਸਕੀਏ ਕਿ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕਠਿਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਤਰੱਕੀ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਤੈਅ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਪਨਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਣਿਆ, ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

2.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਹਰ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਅਲਗ ਅਤੇ ਵੱਖਰਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਕਿਸੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਕਿਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੂਸਰੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਕਲਾਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਵੀ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

2.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਨੁਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਚੱਠਾ ਦੇ ਘਰ 20 ਮਈ 1921 ਨੂੰ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡ ਫੁੱਲਵਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਾਂਦਲ ਬਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਚਾਰ ਜਮਾਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾਖਿਲ ਹੋ ਗਏ। 1936 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਬੀ.ਏ. ਅਤੇ ਐਮ.ਏ. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਅ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ।

1942 ਵਿਚ ਫੌਜ ਵਿਚ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਭਰਤੀ ਹੋਏ। ਇਹ ਦੂਜੀ ਆਲਮੀ ਜੰਗ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਯੁੱਧ ਖਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਫੌਜੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। 1947 ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਧਰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੂੰ 1947 ਵਿਚ ਮੁੜ ਵਸੇਬ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਲਾਇਜ਼ਨ ਅਫਸਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। 1949 ਵਿਚ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਡਾ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਦੀ ਧੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। 1949 ਤੋਂ 1951 ਤੱਕ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰਹੇ। ਇਕ ਸਾਲ ਰਸਾਲਿਆਂ 'ਜਾਗ੍ਰਤੀ' ਅਤੇ 'ਐਂਡਵਾਂਸ' (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ) ਦੇ

ਸੰਪਾਦਕ ਰਹੇ।

ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਖੇ ਸਹਾਇਕ ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ (1954 ਤੋਂ 1964 ਤੱਕ) ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ 1964 ਤੋਂ 1970 ਤੱਕ ਸੂਚਨਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰਹੇ। 1970 ਤੋਂ 1983 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਜੁਆਇੰਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰੈੱਸ ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸਨ। ਵਿਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਸਨ।

ਵਿਰਕ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਾਹ ਵੇਲਾ' (1951), 'ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼' (1951), 'ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ' (1954), 'ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ' (1955), 'ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੱਪੜ' (1958), 'ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ' (1966), 'ਨਵੇਂ ਲੋਕ' (1967), 'ਦੁਆਦਸ਼ੀ' ਅਤੇ 'ਅਸਤਬਾਜ਼ੀ' (1984), ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ (1986) ਪੁਸਤਕਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ, ਰੂਸੀ, ਅਤੇ ਜਪਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਨੁਵਾਦ ਛੱਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਿਵੇਂ 'ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੱਪੜ', 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੌਲਦ', 'ਖੱਬਲ' ਆਦਿ ਦੀ ਨਾਟਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ, ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਰਾ ਭਰ ਵੀ ਮਿਲਾਵਟ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜੇ ਹੋਇਗੀ ਵੀ ਤਾਂ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਾਤ-ਗੋਤ ਦਾ ਮਾਣ ਪੇਂਡੂ ਮਰਿਆਦਾ, ਬਰਾਦਰੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਤੇ ਜਿਸ ਕਬੀਲੇ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਪੈਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਉਜਾੜ', 'ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ', 'ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ' ਤੇ 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੌਲਦ' ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰਕੱਢ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਲਈ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਬੇਹੱਦ ਓਪਰਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕਰਨਾਲ ਤੇ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਦੀ

ਅੱਕ ਢੱਕ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਪੈਰ ਜਮਾਉਂਣੇ ਪਏ ਅਤੇ ਵਡੇਰੇ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਵਿਰਕਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਇਥੇ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਏਥੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਤੇ ਅਣ-ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਯੂ.ਪੀ. ਦੀ ਪੰਤ ਨਗਰ ਤੇ ਰੁਦਰਪੁਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਲਈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਨਾਲ ਵਿਰਕ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਮੁੜ ਵਸੇਬੇ ਲਈ ਲਾਇਜ਼ਨ (Liason) ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਤਾਇਨਾਤ ਰਿਹਾ। ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੰਡ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਕੌੜੇ ਕੁਸੈਲੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਦੇਣ ਹਨ। 'ਓਪਰੀ ਧਰਤੀ', 'ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਨੈ', 'ਖੱਬਲ' ਆਦਿ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਆਖਰੀ ਦੌਰ ਸਿਆਣਪਾਂ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਪਲਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹੀ ਪਰ ਅੰਤਲੇ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਹਾਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ, ਵਿਰਕ ਦੀ ਬਾਰੀਕਬੀਨੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਤੇ ਗਮੀਆਂ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਦੀ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ', 'ਰਸ ਭਰੀਆਂ', 'ਘੁੰਡ' ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਆਦਿ ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੀਆਂ ਚਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਰਚਨਾਕਾਰੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗੋਂਦ ਨਾਲੋਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਹਉਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦਿਲ ਗੁਰਦੇ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਸਬ ਤੇ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਉੱਤੇ ਗਰਭ ਹੈ। 'ਉਜਾੜ' ਵਾਲਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ, 'ਧਰਤੀ ਹੇਠਲਾ ਬੋਲਦ' ਵਿਚਲਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਿਤਾ ਜਾਂ 'ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ' ਵਾਲਾ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਠਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਾਤ ਬਿਰਾਦਰੀ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹਨ ਤੇ ਔਖੀ ਘੜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕਣ ਦੇ ਮਾਹਿਰ। ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਪਿਕਾਵਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਗੁਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਮਾੜੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, 'ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਵਿਚਲਾ ਬੱਖਾ ਸਿੰਘ', 'ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੱਪੜ' ਵਿਚਲਾ ਲਾਲ ਅਤੇ 'ਖੱਬਲ' ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਾਲੀ ਨਾਇਕਾ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈੜ ਨੱਪ ਕੇ ਵਿਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਪ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਉੱਥਲ-ਪੁੱਥਲ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਪਰਪੱਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਖਲੋਣਾ ਵੀ ਸਿਖਾਇਆ। ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦਾ ਉਹ ਇਕੋ-ਇਕ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਡਾਂਗਾਂ-ਸੋਟੇ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਟੇਕ ਲਏ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲਿਆ।

ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ, “ਵਿਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ, ਯੱਕਾ ਸੀ। ਜੇ ਵਿਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਇਕ ਦਰਜਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਛੋਟਾ ਹੈ ਪਰ ਅਰਥ ਵੱਡੇ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਸਦਾ ਰਹੇਗਾ।”

ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ, ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਲਤਾ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾਪਣ ਹੈ। ਇਸ ਇਕਹਿਰੇਪਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਉਸ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਝੱਟ ਦੇਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ‘ਤੂੜੀ ਦੀ ਪੰਡ’ ਵਿਚਲੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖੀਏ ਕਿ ਵਿਰਕ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜ਼ੋਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਉੱਤੇ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿੱਕੋਲਿਤਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਰਕ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਾਲਾਤ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਣਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕੱਸਣਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਹਾਲਾਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁੱਖੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੀਆਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ 'ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਨੈ?' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਾਜ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਪਛਾਣ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ

ਬਿਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨਿਰਾਰਥ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਛਾਣ ਦਾ ਝਾਵਲਾ ਪੈਣਾ ਹੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪੈਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਸੁਪਨੇ ਜਾਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਨਿਰੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਹੱਡ-ਮਾਸ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਉਹ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਹਸਤੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਵਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੁਆਉਂਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਕ ਵਿਚ ਇਹ ਮਾਨਵਵਾਦ ਇਕ ਸਹਿਜ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਤੀਖਣਤਾ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਨਵੇਂ ਲੋਕ ਵਿਚੋਂ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਅਲੀ ਬਾਬਾ ਤੇ ਕਾਸਿਮ' ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਹੈ ਵਿਰਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਉੱਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਚਾਸ਼ਨੀ ਚੜਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀ, ਸਪਸ਼ਟ, ਨਿਰਲੇਪ ਜਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ “ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੀ ਮਾਰ ਮਾਸਟਰ ਜੀ 'ਤੇ ਸ਼ਿੰਦੀ ਇਕ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਲੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਅਮਲ ਅਮਲ ਦੀ ਰਟ ਲਾਉਂਣ ਵਾਲੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਅਮਲ ਇੰਨ੍ਹੀ ਦੂਰ ਸੀ ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਚੰਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿੰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਜੋਬਨ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਤੋਂ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗਾਰ ਦੀ ਅਥਾਹ ਦੌਲਤ ਨੇ ਗਰੀਬ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸੁਟਿਆ ਸੀ।” ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸਥਾਰ ਅਤੇ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਵਾਂ ਲੱਦੇ ਬਿਆਨੀਆਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ, ਲੇਖਕ ਅਮਲ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ, ਜੋਬਨ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਜੋਬਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਧੀਮੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਣਾ ਚੰਗੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਕ ਨਿਗੁਣੇ ਤੱਥ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਤਿਹਾਸਿਕ-ਮਿਥਿਹਾਸਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਤੱਥ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਸੁਭਾਹ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾਉਂਣ ਦਾ ਸੁਭਾਹ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਜਿਸ ਤੱਥ ਵੱਲ ਵਿਰਕ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਦੁਆਉਂਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੱਥ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ

ਹੈ। ਬਾਕੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਤੱਥ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਚਾਨਣ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਤੱਥ ਨੂੰ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਣਾ ਵਿਰਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਮੀਰੀ ਗੁਣ ਹੈ।

2.4 ਨਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਉਹ ਹਸਤਾਖਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿਖਰ ਵੱਲ ਤੌਰਿਆ। ਵਿਰਕ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟਿਆਂ-ਛੋਟਿਆਂ ਮਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਵੱਲ ਬਾਕੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਬਦਲਾਵ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖਾਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਨੁਹਾਰ ਦਿੱਤੀ।

2.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ (Glossary)

ਆਲਮੀ ਜੰਗ : World War, ਬੋਲਦ : Ox, Bull ਈਰਖਾ : Jealousy, ਇਤਿਹਾਸਿਕ : Historical, ਯਥਾਰਥ : Reality, ਰਸਾਲਾ : Magazine, ਰਸੂਖ : Powerfulness, ਸਹਿਮ : Fear, ਪਰਛਾਵਾਂ : Shadow, ਸੇਧ : Guidance, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ : Analysis ਪਰਿਪੇਖ : Perspective, ਪ੍ਰਸੰਗਿਗਤਾ : Relevance

2.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP)

1. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ ?
2. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਕਿਸ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ?
3. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਕੀ ਹੈ ?

4. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਕਿਸ ਦੌਰ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ?
5. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

Possible Answer

1. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਮਈ 1921 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸਰਦਾਰ ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਈਸ਼ਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਫੁੱਲਰਵਨ ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।
2. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੇ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਲਾਹੌਰ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਕੀਤੀ।
3. ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ, ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਲਤਾ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾਪਣ ਹੈ।
4. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਦਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ।
5. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਨੂੰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

2.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)

1. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਣ ਹੈ ?
3. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ?
4. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਵਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।
5. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰੋ।

2.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

1. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ।
2. ਵਿਰਕ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ। ਨਵੇਂ ਲੋਕ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਦਿੱਲੀ।
3. ਵਿਰਕ, ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ। ਮੇਰੀ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ।

ਟਾਵਰਜ਼ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
(ਵਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)

Structure

- 3.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)
- 3.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)
- 3.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)
- 3.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)
- 3.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)
- 3.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP/Possible)
- 3.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)
- 3.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)
- 3.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)

ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਕਥਾ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਅਲਗ ਪਹਿਚਾਣ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸ ਹੰਢਾਅ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਰੋਜ਼-ਮਰਾ

ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਹੋਰਵਾ, ਪੀੜ੍ਹੀ ਪਾੜਾ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਦਿ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਗਹਿਰੇ ਨਿਜੀ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਉਂਤਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਕਥਾ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

3.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਜੂਨ 1944 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨਾਮਵਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛੱਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਥਾਪਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਸਜੀਵ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਸਰਾਲਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿੱਖਣ ਵਿਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੀ.ਏ. ਅਤੇ ਮਾਸਟਰਜ਼ ਡਿਗਰੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਰਤੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1988 ਵਿਚ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਕਿਉਰਟੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਵੀਹ ਸਾਲ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅੱਜਕਲ ਉਹ ਰਿਟਾਇਰਡ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

3.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਕ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਣੀ ਹੈ। 1987 ਵਿਚ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੜੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਪੋਸਟ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ

ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੋਸਟ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਵੱਲ ਉਸਦੀ ਰੂਚੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ। ਏਅਰ ਫੌਰਸ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਬੈਂਕ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ 1987 ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਨ- 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ' (1981), 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ' (1983), 'ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ' (1987)।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾਣ ਤੋਂ 12-13 ਸਾਲ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ 'ਚੋ ਟਾਪੂ' (1999) ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਵਾਈ ਬਲਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਬਣੀ। ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਟਾਵਰਜ਼' (2005) ਨਾਲ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ 'ਕਾਲੇ ਵਰਕੇ' (2014) ਵਿਚ ਛੱਪਿਆ ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਈ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਛੱਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਛੱਪੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ, ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।

'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲੰਮੇ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਵਰਲਡ ਟਰੇਡ ਸੈਂਟਰ 'ਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਮਾਨਵ ਵਿਰੋਧੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਮੁਲਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ, ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨੀਅਤ ਦਾ ਪਾਜ਼ ਉਘਾੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ-ਇਰਾਕ ਅਤੇ 9/11 ਦਾ ਟਾਵਰਜ਼ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਕੁਝ ਅਮਰੀਕੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ - ਘਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਤੱਕ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਟਾਵਰਜ਼' ਆਪਣੇ ਆਪ

ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਤੈਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ- ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਾਂਘ, ਕੁਦਰਤ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਣ, ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਉਦਰੇਵੇਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੋਚ, ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਟਕਰਾਓ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ (Parallel) ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੀਤ ਚੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ- ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਸਤਾਰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੱਧਾਉਂਦਿਆਂ ਪਿੱਛਲਝਾਤ ਦੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਪਾਤਰ ਐਂਜਲਾ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਡੈਨਿਸ ਹੈ। ਜੋ ਅਮਰੀਕੀ ਫ਼ੌਜੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਰਾਕ ਵਿਚ ਛਿੜੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਲਾਪਤਾ ਹੈ। ਡੈਨਿਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪਿਉ ਵਿਲੀਅਮ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤਣਾਅ ਤੋਂ ਗੁਜਰ ਰਿਹਾ ਹੈ,

“ਭਿਆਨਕ ਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਧਰੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਆ ਉੱਭਰਦੇ ਨੇ... ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਵਿੰਨਿਆ, ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਹੋਇਆ, ਮਾਰੂਥਲੀ ਧਰਤੀ 'ਚ ਤੜਪਦਾ-ਵਿਲਕਦਾ ਸਾਡਾ ਲਾਲ.....।”

'ਟਾਵਰਜ਼' ਵਿਚ ਯਥਾਰਥਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਲਈ ਕਈ ਸਵਾਲ ਉਠਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਅਮਰੀਕੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਅਮਰੀਕੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਂਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਤਸਵੀਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੇਟ ਕੇ ਇਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋਚ, ਭਾਵਨਾ, ਵਿਚਾਰ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਉਭਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਾਂਝ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ

ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ (ਅਮਰੀਕਾ) ਆਮ ਨਾਗਰਿਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦੀ ਹੈ? ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਝੂਠਾ? ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸਵੈ-ਅਨੁਭਵ, ਇਕ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੂ ਉਦਰੇਵੇਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਤੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਜਾਂ ਪੂਰਬੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਫਤਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਕ ਰਚਨਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ-ਯੋਗਤਾ ਉੱਪਰ ਖਾਸਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅੰਤ' ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਦਰਪੇਸ਼ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਅੰਤਿਮ-ਪੱਖੀ ਜਾਂ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਵੇਕ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਗਲਪ-ਜਗਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਕ ਤਰਫੇ ਵਿਵਾਦ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਵੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕੀ ਸਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀਆਂ ਪਸਾਰਵਾਦੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਮਰੀਕੀ, ਇਰਾਨੀ ਅਤੇ ਇਰਾਕੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮੁੱਦਿਆਂ ਤੇ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਨ ਦੰਪਤੀ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ ਅਤੇ ਐਂਜਲਾ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ 11 ਸਤੰਬਰ 2001 ਦੇ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਇਰਾਕੀ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸਟੇਸੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਵਰਲਡ ਟਰੇਡ ਸੈਂਟਰ (ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਕੇਂਦਰ) ਉੱਪਰ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਡੈਨਿਸ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਇਰਾਕ ਉੱਪਰ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਹੋਰ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਰਾਕੀ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਬਗਦਾਦ ਵਾਸੀ ਅਲੀ ਇਸਮਾਇਲ ਅੱਬਾਸ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅੱਠ ਜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਜੰਗ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਵਾਂ ਕਟੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਰਾਕੀ ਮੂਲ ਦੇ ਅਮਰੀਕਨ ਨਾਗਰਿਕ ਅਬਦੁਲ ਹਮੇਦੀ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੰਜ ਜੀਆਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਇਰਾਕ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਫਿਰਕੂ ਜਨੂੰਨ, ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਨ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਨਵ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ (ਪਾਸਾਰਵਾਦੀ) ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਵਤੀਰਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅਮਰੀਕੀ ਜੋੜਾ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ - ਐਂਜਲਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਫੌਜੀ ਬੇਟਾ ਡੈਨਿਸ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਉੱਚਤਾ, ਸ਼ਕਤੀ, ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸੁਪਰਮੇਸੀ ਦੀ ਮਿੱਥ ਦੇ ਭਰਮ ਦੇ

ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਅਮਰੀਕੀ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਅਤੇ ਮੀਡੀਆ ਦੁਆਰਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸੁਪਰ-ਪਾਵਰ ਹੋਣ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੱਲ-ਗੱਲ 'ਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਗੌਰਵ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਧ-ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹਰ ਜ਼ਿਆਦਤੀ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਲਡ ਟਰੇਡ ਸੈਂਟਰ ਉੱਤੇ ਹੋਇਆ ਹਮਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਘੱਟੇ ਵਿਚ ਰੋਲਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੇ ਇਰਾਕ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਡੈਨਿਸ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਬੜੇ ਗੌਰਵਮਈ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਟੇਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਵਰਲਡ ਟਰੇਡ ਸੈਂਟਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨਮੱਤੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕਾਸੀਵੀਂ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਫ਼ਗਾਨ-ਇਰਾਕ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ, ਅਲੀ ਇਸਮਾਈਲ ਅੱਬਾਸ ਤੇ ਅਬਦੁਲ ਹਮੇਦੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਪਰ ਕੀਤਾ ਕੀ ਜਾਏ ? ਲੋਕ ਸਿੱਧੇ ਵੀ ਏਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਆ।' ਸੰਕੀਰਣ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਤੇ ਤਥਾ-ਕਥਿਤ ਅਮਰੀਕੀ ਗੌਰਵ ਦੀ ਝਲਕ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਲਰਕ ਐਲਨ ਤੇ ਲਿਫ਼ਟ ਓਪਰੇਟਰ ਮਾਰਕ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਅਬਦੁਲ ਗਮੇਦੀ ਨੂੰ ਕਹੇ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ ਦੇ ਬੋਲ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਰਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

'ਇਹ ਓਪਨ ਸੁਸਾਇਟੀ ਹੀ ਸਾਡੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਏ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਨੋਤਾਂ ਕੀ ਹਨ ? ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਭੰਨ-ਘੜ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੰਮੀਗਰਾਂਟਸ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਪਾਰਟੀਆਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਨੇ, ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਦੋਸਤ ਵੀ ਹੈਨ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਬੈਰਖਾਹ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ... ਅਗਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਈਆਂ, ਸਾਡੇ ਹੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਬ ਬਣਾਇਆ... ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਂ ਏਥੋਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਐਬਿਊਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।' ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

“ਇਹੀ ਅਮਰੀਕਾ ਜਦੋਂ ਯੂ.ਐਨ.ਓ., ਵਰਲਡ ਬੈਂਕ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋੜਵੰਦ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਠੂਠਿਆਂ 'ਚ ਰੋਟੀ ਪਾਉਂਦੈ, ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਇਸ਼ੂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਟੈਂਡ ਲੈਂਦਾ ਉਦੋਂ ਮਾਡਾ।”

ਅਮਰੀਕੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਦੀ ਪਾਸਾਰਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ, ਅਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਲੁੱਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪਛਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦੇ ਫਾਸ਼ੀਵਾਦੀ ਰੁਝਾਨ ਅਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੌੜੇ ਹਿੱਤਾਂ ਖਾਤਰ, ਕਹਾਣੀ ਲੁਕਵੀਂ ਹਮਾਇਤ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਨੂੰ ਅਬਦੁਲ ਹਮੇਂਦੀ, ਅਲੀ ਇਸਮਾਇਲ ਅੱਬਾਸ, ਜਮੀਲਾ ਤੇ ਹਨੀਫ਼ ਆਦਿ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਾ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਕਾਟਵੇਂ ਸੰਵਾਦ ਅਮਰੀਕਨ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਹਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣਾ ਅੱਠ ਜੀਆਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਅਲੀ ਇਸਮਾਇਲ ਅੱਬਾਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਧਕ ਬੋਲ, **“ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।”** ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦ ਆਮ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਕੁਦਰਤੀ ਸੰਸਾਧਨ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ (ਬਾਹਵਾਂ), ਆਬਰੂ, ਪਛਾਣ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਝ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਬਗਦਾਦ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਰਿਹਾ ਜ਼ਹੀਨ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ (ਜੋ ਹੁਣ ਅਮਰੀਕਨ ਨਾਗਰਿਕ ਹੈ) ਅਬਦੁਲ ਹਮੇਂਦੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਰਾਕ ਦੇ ਤੇਲ ਧਨ ਉੱਪਰ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਵਰਲਡ ਟਰੇਡ ਸੈਂਟਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਹਿਸ਼ਤਗਰਦੀ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਇਰਾਕ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੌਪਸਨ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਅਬਦੁਲ ਹਮੇਂਦੀ ਦੀ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਾਮਰਾਜਵਾਦੀ ਫ਼ਿਤਰਤ, ਉਸ ਦੀ ਅਖੌਤੀ-ਜਮਹੂਰੀਅਤ, ਵਿਸ਼ਵ-ਸ਼ਾਂਤੀ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਬਾਰੇ ਤਲਖ ਟਿੱਪਣੀ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹਨ-

“ਇਹ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਅੱਖ ਇਰਾਕ ਦੇ ਤੇਲ ਧਨ 'ਤੇ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਪਏਗਾ।”

“ਡਿਕਟੇਟਰ ਸੱਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੂਰਖ ਵੀ ਸੀ। ... ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਜਾਂ ਲਾਹੁਣ ਦੀ ਸਿਰਦਰਦੀ ਇਰਾਕ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਤੇ ਜੇ ਅਮਰੀਕਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜਮਹੂਰੀਅਤ ਅਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਬਾਰੇ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਹੈ ਤੇ ਤਾਂ ਦੋਹਰੀ ਨਿਤੀ ਕਿਉਂ ? ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਇਹ ਅਤਿਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗਾਂ ਲੜ ਰਿਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਤਿਵਾਦ ਉਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਾਇਆ।”

ਧਾਰਮਿਕ ਮੂਲਵਾਦ ਤੋਂ ਦੁੱਖੀ ਹੋ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਆ ਵਸਿਆ ਹਨੀਫ਼ ਤੇ ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਇਰਾਨੀ ਜੋੜਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇਰਾਕ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਤੇ ਹੁਣ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ

ਦਾ ਹੇਜ ਪਾਲਣ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਟੇਸੀ ਤੇ ਡੈਨਿਸ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ ਤੇ ਐਂਜਲਾ ਦੀ ਅਮਰੀਕਨ ਸੁਪਰਮੇਸੀ ਦੀ ਮਿੱਥਕ ਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦੀ ਭਾਵਨਾ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸੱਤਾ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਸਤਾ, ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬੁਲੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਟਾਵਰਜ਼ ਦੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ ਦੀ ਇਹ ਮਨੋ-ਬਚਨੀ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ,

“ਟਾਵਰਾਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਖਦਸਾ ਸੀ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਵਿਚਲੇ ਭੌਣੇਪਣ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ।... ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸੋਚਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਉੱਚਤਾ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਲਗੀਆਂ ਇੰਝ ਹੀ ਕਿਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ... ਲਪੇਟ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਨੇ ਬੈਠੇ-ਸੁੱਤੇ ਆਮ ਲੋਕ... ਅਜਿਹੇ ਟਾਵਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਲੋਕ।”

ਇੱਥੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਧਰਮ-ਰਖਿਅਕਾਂ (ਮੂਲਵਾਦੀ ਜਨੂੰਨੀਆਂ) ਅਤੇ ਹਾਕਮਾਂ (ਅਮਰੀਕੀ ਨਜ਼ਾਮ) ਵਾਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਆਕਰੋਸ਼ ਜਾਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸੇ ਵਿਲੀਅਮ ਦੀ ਸੋਚ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ 'ਮੀਡੀਏ' 'ਚ ਹੋ ਰਹੀ ਅਮਰੀਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਬੱਲੇ-ਬੱਲੇ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਤੀਜੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਕ ਨੇਤਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੀਤੀ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਆਲੋਚਨਾ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਅ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰਕ ਦੁੱਖਾਂਤ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਖਲੀ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਲਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਇਰਾਕੀ ਮੂਲ ਦੇ ਅਮਰੀਕੀ ਅਬਦੁੱਲ ਹਮੇਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਉਘੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਭਰਾ ਇਰਾਕ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਡੀਆ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਬੁਣਤਰ ਨੂੰ ਸੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਐਂਜਲਾ ਦੀ ਘੋਰ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਐਟਲਾਂਟਿਕ ਮਹਾਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਖਲੋਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਸੋਚ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਤਾਪ ਵਿਚੋਂ ਉਭਰਨ ਵਾਲੀ ਸਹਿਜ ਮਾਨਵੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ :

“ਕੋਈ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਥਪਥਪਾ ਰਿਹਾ ਏ... ਐਟਲਾਂਟਿਕ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਛੱਲ ਏ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਮੀਲਾਂ ਤੱਲ ਪਸਰੇ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਏ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਣ

ਪੈਂਦੈ ਜਿਵੇਂ ਐਟਲਾਂਟਿਕ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਡੈਨਿਸ ਮੇਰੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਅੱਗ ਮਚਾਈ ਏ। ਲੱਖਾਂ ਛੈਲ ਛਬੀਲੇ ਡੈਨਿਸਾਂ ਤੇ ਜ਼ਹੀਨ-ਹੁਸੀਨ ਸਟੇਸੀਆਂ ਦਾ ਖੂਨ ਮੇਰੇ ਪਾਣੀ 'ਚ ਡੁਲਿਆ ਹੋਇਐ। ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਅੱਜ ਵਾਂਗ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਝੰਬੀ ਗਈ ਏ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੀ ਵੀ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਵਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਸ-ਉਡੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਏ ਕਿ ਸਮਾਂ ਬਦਲੇਗਾ... ਰੁੱਤਾਂ ਬਦਲਣਗੀਆਂ। ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਲੋਕੀਂ ਆਉਣਗੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ-ਪਾ ਮਿਲਣਗੇ। ਮੇਰੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤੈਰਨਗੇ... ਹਸਣਗੇ... ਖੇਡਣਗੇ... ਤੂੰ ਵੀ ਉੱਠ, ਜਾਹ... ਜਾ ਕੇ ਡੈਨਿਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ... ਆਪਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਡਾਵਾਂਗੇ।”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਲੇਖਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਿਲੀਅਮ ਅਤੇ ਔਂਜਲਾ ਲਈ ਇਕ ਸੁੱਖਦ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਡੈਨਿਸ ਦੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਹਲਾਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤ੍ਰਾਸਦ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੋਂ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਅਮਰੀਕੀ ਮੂਲ ਦਾ ਵਿਲੀਅਮ ਥੌਪਸਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਰਾਕੀ ਮੂਲ ਦਾ ਅਬਦੁਲ ਹਮੇਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਤੋਂ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆਂ ਇਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਕੌਮਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਣ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਚਿੰਤਿਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਰ ਪਾਤਰ ਨਾਲ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਇੰਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁੱਕਵੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਟਾਵਰਜ਼' ਅਤੇ 'ਬਰਫ਼ ਅਤੇ ਦਰਿਆ' ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ- ਡਾਰਲਿੰਗ, ਡੀਅਰ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸੋਫੀਆ ਬੜੀ ਨਾਇਸ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਓਪਰੇ ਸ਼ਬਦ ਬੇ-ਮੇਲ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼-ਮੱਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।

'ਬਰਫ਼ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸੋਚ ਵਿਚ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਰਕ ਗੌਰੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਅਮਰੀਕੀ ਤੇ ਗੈਰ ਅਮਰੀਕੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਫ਼ਰਕ ਉੱਥੇ ਹੀ ਹੈ- ਡੀਨ ਤੇ ਸ਼ੋਨ ਵਿਚ, ਉਸੇ ਬਰਫ਼ ਵਿਚ ਜੋ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਤਕਨੀਕੀ ਕਾਢਾਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਇਕ ਸਵੈ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਇਛਾ ਪੂਰਤੀ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਵਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਬਰਫ਼ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਵੇਸ਼ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਸ਼ੁੱਧ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਭਾਅ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਬਰਫ਼ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਫਰੈਂਚ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਫਿਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਮੂਲ-ਧਾਰਾ ਦੀ ਫਿਕਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। 'ਟਾਵਰਜ਼' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਵੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਲਪ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਫੈਲਾਉ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਨਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਾ ਕੈਨਵਸ ਵੀ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਉੱਪਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਝਾਕੀਆਂ ਨਮੂਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਫੋਕਸ ਤਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਸ਼ੋਨ ਡਗਲਸ, ਸੋਫੀਆ ਅਤੇ ਡੀਨ ਸੌਂਡਰਸ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਸ਼ੋਨ ਡਗਲਸ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲਾ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਢਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਂਡੂ ਪਿਛੋਕੜ ਵਾਲੇ ਸਾਦਗੀ ਭਰੇ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਸ਼ੋਨ ਡਗਲਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਮੂਲ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਚਿੱਤਰ ਉਲੀਕਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ੋਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਊਰਜਾ ਦਾ ਜਲਵਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੀ ਹਮਜ਼ਮਾਤਣ ਸੋਫੀਆ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੰਬੰਧ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਰੁਮਾਂਚਿਕ ਤੇ ਸੁਪਨਮਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਰੀਝ ਨਾਲ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੇ ਸਬੱਬਾਂ ਤੇ ਮੌਕਾ ਮੇਲਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੋਨ-ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਪੜਾਅ ਉੱਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹੋਇਆ ਡੀਨ ਸੌਂਡਰਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਸਮੀਕਰਨ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ

ਵਿਗੜਦੇ ਬਣਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਤਿਕੋਣ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡੀਨ ਗੋਰੀ ਨਸਲ ਦਾ ਉੱਚ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਇਕ ਬਿਲਡਰ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਸੋਫੀਆ ਲਈ ਤਿਲਕਣਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੋਨ ਦੇ ਉਲਟ ਸੋਫੀਆ ਚੰਚਲ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਰਫ ਦੇ ਬਹੁ-ਅਰਥੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਾਲ ਨਿਰੂਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋਫੀਆ ਨੂੰ ਡੀਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਵਾਲੀ ਉਪਭੋਗਤਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਇਸ ਕਦਰ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੋਨ ਪਛੜਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ੋਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਡੀਨ ਨਾਲ ਅੱਯਾਸ਼ੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁਖਮਈ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਸੋਫੀਆ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਵਕਤੀ ਤੇ ਭਰਮ ਹੋਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਹੈ। ਡੀਨ ਲਈ ਫਰੈਂਡਸ਼ਿਪ ਦੇ ਅਰਥ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੋਗਣ ਅਤੇ ਭੋਗਣ ਉਪਰੰਤ ਫਾਲਤੂ ਸਮਝ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਸ ਲਈ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਬਣ ਕੇ ਬਾਪ ਦਾ ਬਿਜ਼ਨਸ ਵੱਧਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਗਰਭਵਤੀ ਸੋਫੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹੀ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗਲਪਕਾਰ ਨੇ ਡੀਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਦੇ ਅਮਾਨਵੀ ਸ਼ੋਸ਼ਕ ਵਤੀਰੇ ਜਮਾਤੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੱਤਾਸ਼ੀਲਾਂ ਦੀ ਇਸ ਜਮਾਤ ਲਈ ਰੁਤਬਾ, ਧਨ, ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਤਰੱਕੀ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਫੀਆ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਲ੍ਹੜ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਫਸੋਸ ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਬਰਫ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਵਿਚ ਸੋਫੀਆ ਤੇ ਸ਼ੋਨ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸਕ ਸੁਭਾਵਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਂਵੇਪਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪਹੁੰਚ 'ਬਰਫ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਘੁਲ-ਮਿਲ ਜਾਣ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-

“ਬਰਫ ਕੱਜੀਆਂ, ਨਿਪਸਨ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਨੁਹਾਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਚੈਨ ਜਿਹੀ ਭਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਚਿੱਟੀ ਕੁਆਰੀ ਬਰਫ ਵਾਲੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਠਹਿਰਾਅ ਦਾ ਸੋਮਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਸਵੱਛਤਾ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸੀ ਹੋਈ ਏ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਆਪ ਇਸ ਬਰਫ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਨੂੰ ਏਥੇ ਖੇਡਣ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਬਰਫ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਏ, ਐਸਟਰੋ ਦਰਿਆ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਜਲ ਬਣ ਕੇ...”

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। 'ਬਰਫ਼ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪਾਤਰ ਗੌਰੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਮੁੱਲ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਸ਼ੋਨ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਵਾਲੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੋਫੀਆ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਥਾ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਹੈ ਉਹ ਇਕ ਤਨਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਟਕਰਾਅ ਇਕ ਭਿੰਨਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਭਿੰਨਤਾ ਵਿਚ ਛੁੱਪੀ ਹੋਈ ਸਮਾਨਤਾ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੰਚ ਜਾਂ ਲੋਕਤਾਂਤਰਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਕੱਟੜਵਾਦ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਮੋੜ ਅਤੇ ਚੁਰਾਹੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਬਰਫ਼ ਤੇ ਦਰਿਆ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਡੀਨ ਸੌਂਡਰਸ, ਸੋਫੀਆ ਤੇ ਸ਼ੋਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਪਰਿਆਵਰਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ 'ਬਰਫ਼ ਤੇ ਦਰਿਆ' ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰਦਿਆਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਡੀਨ ਸੌਂਡਰਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪੌਖਾ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੋਫੀਆ ਦੁੱਖ-ਤਕਲੀਫ਼ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਲੋਂ ਠੁਕਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸ਼ੋਨ ਹੀ ਸੋਫੀਆ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਜਦੋਂ ਸੋਫੀਆ ਉਸ ਡੀਨ ਸੌਂਡਰਸ, ਜੋ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਜੈਕਟ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤਿ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ੋਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

“ਦੇਖ ਸੋਫੀਆ! ਡੀਨ ਤੇਰੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸੰਸਥਾ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇਗਾ। ਪਤਾ ਏ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ? ਉਹ ਇਹ ਸਟੈਂਡ ਲਏਗਾ ਕਿ ਮਸਲਾ ਪਰਦੂਸ਼ਣ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ 'ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰੋਕ ਸੰਸਥਾ' ਦੇ ਚੇਅਰਪਰਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿੜ ਕੱਢਣ ਦਾ ਏ। ਪ੍ਰਜੈਕਟ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਏਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਗੇ।”

ਇੰਝ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਨੂੰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਪਰਿਆਵਰਣ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੋਨਾਂ ਮਸਲਿਆਂ

ਪ੍ਰਤਿ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪਰੀਚੈ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਸਪੈਂਸ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਅਤੀਤ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਇਹ ਜੁਗਤ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦੇ ਮਨੋ-ਭਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਵਚੇਤਨ ਕਾਮਨਵਾਂ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਚਿਤਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਓਥੋਂ ਦੀ ਪਰਮਿਸਿਵ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਸੋਫੀਆ, ਸੋਨ ਅਤੇ ਡੀਨ ਦੇ ਤਿਕੋਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮਸਨੂਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੋਚ ਦੀ ਉਪਜ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਵੇਕ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਮੂਲ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਸ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਸੂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

'ਪਾਣੀ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਤਾਂਘ ਹੈ। ਇਕ ਯਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਭਰਮ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਹਿਤਲ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਖਜੀਤ ਦਾ ਪਿਓ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਜੀਤ ਦਾ ਚਾਚਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਤੀਜੀ ਨੂੰ ਬੇਟੀ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਖਜੀਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੂਹ-ਪੁੱਤਰ, ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨੀਜੀ ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਵੀ। ਇਕ ਭਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੁੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਪਾਣੀ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਜੋ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕੇਵਲ ਪਾਤਰਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸਾਧਾਰਣੀਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਤਨਾਓ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਦਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਵਸੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਧਰਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਉੱਥੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬਣਾ ਚੁਕੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਤਨਾਓ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਚੇਤਨ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਇਹ

ਕਹਾਣੀ ਖੁਲ੍ਹਦੀ, ਵਿਸਤਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਸਿਮਟਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।

'ਪਾਣੀ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਗੋਰੀ ਕੁੜੀ ਸ਼ੈਰਨ ਅਤੇ ਰਾਜੂ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜੂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ੈਰਨ ਪਰਵਾਸੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਪਰਵਾਸੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਜੀਵਨ, ਦੋ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਆਯਾਮ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਰਲੇਵੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਗਠਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਭਾਵੁਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਪੁਰਖੀ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਇਸ ਭਾਵੁਕਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੇਚਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜੂ ਇਸ ਬੇਲੋੜੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਸਵਿਮਿੰਗ ਪੂਲ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਮੁੱਚੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਤਣਾਉ-ਭਰਪੂਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਣਾਉ ਦੀ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਉਦੋਂ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭੂਪੀ ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮੁਖਤਿਆਰਨਾਮਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ:-

“ਭੈਣ ਜੀ!... ਮੈਂ ... ਅਸਲ 'ਚ ਏਸ ਕਰਕੇ ਫੋਨ ਕੀਤੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮੁਖਤਿਆਰਨਾਮਾ ਚਾਹੀਦੈ।”

“ਮੁਖਤਿਆਰਨਾਮਾ ? ਕਾਹਦੇ ਲਈ ?”

“ਗੱਲ ਏਦਾਂ ਆਂ... ਪਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਥੱਲਿਓਂ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਗਿਐ। ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜੁਗਾੜ ਫਿੱਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਨਾ।”

ਪਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਕ ਜਾਣਾ ਇਥੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਰਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੋ

ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਦਬਾਉ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਖਪਤ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਲੋਭਨ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਹਿਜ ਮਾਨਵੀ ਮੋਹ-ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਇਸੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਆਰਥਕ ਦਬਾਉ ਅਧੀਨ ਇਸ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨੂੰ ਖੁਰਦਿਆਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦਾ ਉਦਰੇਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਖਰੀ ਕੜੀ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਤਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਨਿਰਪੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਿੰਦੂ ਦੁਆਰਾ ਪਰ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਦੇ ਉਦਰੇਵੇਂ ਵਿਚ ਝੂਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਆਪਣੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਚਾ ਕੇ ਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਮਾਂ ਗੁਜਰਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣ ਲਗਦੇ ਹਨ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਾਹਰਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬੜੀ ਸਰਲ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤਰੀਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਜਟਿਲ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਵੀ ਨਿਰੋਲ ਪਰੰਪਰਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਈ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਰਲੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਬਣਦਾ ਹੈ।

'ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ' ਵੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। 'ਪਾਣੀ' ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਦੋ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੋ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਦਵੰਦ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਵੰਦ ਰਾਹੀਂ ਕਈ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਕੀ ਦੋ ਅਲਗ ਅਲਗ ਸਭਿਆਚਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਾਂਝ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਰੀਆਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

“ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ” ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਰਥਕ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾ ਸਦਕਾ ਇਕ

ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਖੰਡਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਰਫ਼ਿਊਜ਼ੀ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੱਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਕੈਨੇਡਾ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੈਟਲ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਆਖਰੀ ਉਮਰੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਭਰਪੂਰ ਬੇਰੁੱਖੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕਲਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਪ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਦੋਸਤ ਜੂਲੀ ਕਾਰਟਰ ਅਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਬੇਗਰਜ਼ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਮਜ਼ ਇਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲੀ ਇਸ ਇੱਕਲ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਜੁਗਤ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਅਰਥ-ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੈ।

“ਜੇਮਜ਼ ! ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਦੌੜ ਬੰਦੇ ਦਾ ਏਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਬੰਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ”

“ਸੋਚੋ ਤਾਂ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਆਚ ਚੁੱਕੇ... ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੇ। ” ਜੇਮਜ਼ ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ।

“ਕਿਹੜਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ? ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਦਾ। ” ਵਿਰਲੀ ਵਿਰਲੀ ਦਾੜੀ ਵਾਲੇ ਪਤਲੂ ਜਿਹੇ ਜੇਮਜ਼ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ”

ਜੇਮਜ਼ ਦੀ ਆਖੀ ਹੋਈ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉੱਤਰ-ਸਰਮਾਇਆਦਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਕ ਬਣਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉੱਸਰ ਰਹੇ ਉਸ ਨਵੇਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਅੰਨੀ ਦੌੜ ਵੱਲ ਧੱਕ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨ ਦਾ ਪੁਰਜਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਗੁਆਚੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੂਖਮਭਾਵੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਜੂਲੀ ਕਾਰਟਰ ਅਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਬੈਂਜਾਮਿਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕੌਮਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਗਰਜ਼ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਦੁਆਰਾ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦਿਆਂ

ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਅਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਰਾਹੀਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

'ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ' ਪੀੜੀ ਪਾੜੇ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਤੇ ਤਣਾਉ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੰਵਾਦ ਕਾਰਨ ਬੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵੱਡੇ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਤੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਬਣੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਮੁੜ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਔਲਾਦ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਿਆਂ ਤੇ ਬਿਗਾਨਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਰਿਸ਼ਤਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਮਨ ਬਚਨੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ-

“ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇਰਾ, ਤੇਰੀ ਔਲਾਦ, ਮੈਨੂੰ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆ।” ਔਲਾਦ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕੁੜੱਤਣ ਜਿਹੀ ਘੋਲ ਗਿਆ। ਤੇ ਜਿਉਂ ਹੀ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਟ੍ਰਾਂਸਪਲਾਂਟ ਸੈਂਟਰ ਦੇ ਫੋਨ ਦਾ ਆਖਰੀ ਵਾਕ, “ਮਿਸਟਰ ਗਿੱਲ! ਤੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕਦੈਂ,” ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਘੁੰਮਿਆ, ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਕੁੜੱਤਣ ਅਤਿ ਸੰਘਣੇ ਗੁਬਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ। “ਕਿਹੜਾ ਟੱਬਰ?” ਉਹ ਚਿੱਲਾਇਆ।”

ਦਰਅਸਲ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਈ ਹੀਲੇ ਤੇ ਜ਼ਫਰ ਜਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਆਚੇ (ਲੋਕ) ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੈਭਵ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੰਦ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜੁਲੀ ਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਦੀ ਸੰਗਤ ਮੁੜ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਹੀ ਜੇਮਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਲੀਵਰ ਦਾਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਰਸਾਇਣ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦਾ ਪਰੀਚੈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜਨਬੀਅਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਤਨ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਪਲ-ਛਿਣ ਜ਼ਰੂਰ ਉਭਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਕਦਰ ਟੁੱਟਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਨਵ-

ਪੂੰਜੀਵਾਦ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਚੇਤਨਾ, ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦਰਮਿਆਨ ਕੋਈ ਹੰਢਣਸਾਰ ਸੰਤੁਲਣ ਸਿਰਜ ਸਕਣ ਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਤਮੰਨਾ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਮਾਨਵੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ਪਰ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਦੇ ਸਕਣਾ ਕੋਈ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੌਖਾ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਬੂਰ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਕੀਤੀ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸੁਖਾਵੀਂ ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਜਾਂ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਸਮੇਤ ਜਿਊਣਾ ਅਤੇ 'ਗੁਆਚੇ ਲੋਕਾਂ' ਦੀ ਜੂਨ ਹੰਢਾਉਣਾ ਹੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਰਤਮਾਣ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਹਾਣੀ 'ਸੜਕਾਂ' ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਿੱਤੀ ਪੂੰਜੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਕਿਰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵੀ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਸਰਮਾਏਦਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਤੀਜੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਵੱਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਲੇਬਰ ਸਸਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖੋਂ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਪਰਵਾਸ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿਚ ਰਚਣ-ਮਿਚਣ ਦੇ ਅਮਲ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁ-ਅਯਾਮੀ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੂਰਗਾਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰੀ ਸਮਾਜਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿਸਰਦੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਮਨੋ-ਸਮਾਜਿਕ ਤਣਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਉਹ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਜੈਕ ਹੈਰੀਸਨ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਟਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਥਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹਿਲਜੁਲ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ।

(ਸੜਕਾਂ) ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਸਾਂਝਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਅਜੀਤ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਦੁੱਖਦਾਈ ਮੌਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਿਮਰਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਨ ਹਾਈਵੇ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਇਕ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਟੱਰਕ-ਡਰਾਈਵਰ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਂਦਿਆ ਖੁਦ ਅੱਗ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:-

“ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਵਾਹਨਾ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਘੁਟਣ ਵੱਧਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਘੁੱਟਣ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਉਸਦੇ ਤਨ-ਮਨ ਨੂੰ ਨਪੀੜਦੀ ਵਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਵਿਆਕੁਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ... ਕੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਸੀ।... ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਤੇ ਹਰਿਆਵਲ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਚੈਨ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੀਆਬਾਨ ਅੱਗ ਸ਼ੁਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ... ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਅੰਦਰਲੀ ਤੋੜਾਖੋਹੀ 'ਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਪਿੰਜ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਤੇ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਅਸਹਿ ਹੋ ਗਈ... ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟੋਲ੍ਹਣ ਲੱਗਾ, “ਸੁਰਿੰਦਰ!... ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰ।”

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਨਜ਼ਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਹੀਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਮੀਨੂ ਦੀ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਧੀ ਕਾਰਣ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੀਨੂ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਬੋਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ:-

“ਤੁਹਾਡਾ ਲਾਈਫ-ਸਟਾਈਲ ਆਪਣਾ ਏ ਤੇ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ।”

“ਮੀਨੂ! ਸ਼ਾਇਦ ਬੇਹਿਸਾਬੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਹੀ ਲਾਈਫ-ਸਟਾਈਲ ਸਮਝ ਰਹੀਏਂ। ਲਾਈਫ-ਸਟਾਈਲ 'ਚ ਤਾਂ ਬੜਾ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਏ... ਇਸ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਗੋਲ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਚੀਵ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦੈ।” ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗੋਲਾਂ ਨਾਲ ਐਗਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੁਐਲਟੀ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਏ... ਫਾਰ ਯੂ ਦਾ ਲਾਈਫ ਇਜ਼ ਈਟ, ਸਲੀਪ ਐਂਡ ਗੋ ਟੂ ਵਰਕ। ਬੱਟ ਫਾਰ ਮੀ ਦੇਅਰ ਇਜ਼ ਮੋਰ ਟੂ ਲਾਈਫ।”

ਇਧਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉਪ-ਭੋਗਤਾਵਾਦੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਜਾਤੀਗਤ ਅਵਚੇਤਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਲੇਖਕ ਨੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਕਰਨ ਮੇਪਲ ਦਾ ਬੂਟਾ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ

ਮੰਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਕਦੀ ਹੈ:-

“ਪੁੱਤ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਲਾਉਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ” ... “ਛੱਡੋ ਮੰਮੀ, ਕਿਧਰ ਛੱਤ ਬਣਾਉਂਦੇ ਫਿਰਾਂਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਵੇਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦਰੱਖਤ ਵਧੀਆ ਲਗਦੇ ਆ। ਕੋਈ ਸਪੋਰਟ ਮਹੀਂ ਮੰਗਦੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਤਣੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਆ। ਸਟਰੋਂਗ ਤਣੇ ਵਾਲਾ ਇਹ ਮੇਪਲ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਨਾਲੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਸੁਹਣਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕਨੇਡਾ ਦਾ ਨੈਸ਼ਨਲ ਟਰੀ।” “ਡੈਡੀ! ਫਰੂਟ ਦਾ ਕੀ ਆ, ਸਟੋਰਾਂ 'ਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਖਰੀਦ ਲਓ। ਪਰ ਛਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੂਟੇ ਤੋਂ ਮਿਲਣੀ ਆਂ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਗ਼ੈਰ-ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪਾਤਰ ਜੈਕ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਧਾਰਣੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਜੈਕ ਉਸਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਹਰ ਹੀਲੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ 'ਅਮੈਰਿਕਨ-ਡਰੀਮ' ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ:

“ਐਜੀਤ! ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ 'ਚ ਅਮੈਰਿਕਨ-ਡਰੀਮ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੈ। ਅਮੈਰਿਕਨ-ਡਰੀਮ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਏਂ ਨਾ ? ... ਯਾਨੀ ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਦਾ ਅਮੀਰ ਬਣ ਸਕਦੈ, ਬਿਜ਼ਨਿਸ 'ਚ ਆਪਣੀ ਧਾਂਕ ਜਮਾ ਸਕਦੈ। ...ਤੂੰ ਦੇਖਦਾ ਈ ਐਂ ਕਿੰਨੇ ਮੌਕੇ ਨੇ ਇਥੇ। ਪਰ ਇਥੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬਦਲਦਾ ਵੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਏ...।”

ਅਜੀਤ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਵੁਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੈਕ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਅਤੇ ਮੋਹ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਹੈ:-

“ਔਲਰਾਈਟ ਐਜੀਤ! ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਕੱਲਾ ਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੀਂ।” ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਵੱਲ ਹੱਥ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ:- “ਮੇਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਥ ਸਮਝੀਂ... ਆਪਾਂ ਕੰਪਨੀ ਚਲਦੀ ਰੱਖਾਂਗੇ।”

ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਚਿਹਨ ਬਹੁ-ਤਰਫ਼ੇ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸ਼ਰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਵਾਂ ਪਾਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁ-ਕੌਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਭਿੜੰਤ ਨਾਲ ਬਣ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਖਿਚੜੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ

ਤੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਤੀਖਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮਰਨੋਪਰਾਂਤ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਜੈਕ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਜੀਤ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਇਸ ਗੌਰਵ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅਰਥ-ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਾ ਬਹੁ-ਪਾਸਾਰੀ ਸੰਗਠਨ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਡੂੰਘੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਜਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਸਾਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਸ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਆਵਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿੱਥ ਮਿਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦੋ ਪੀੜੀਆਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੱਪੇ (Cultural Gap) ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਮੀਨੂੰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ, ਉੱਥੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਜੈਕ ਹੈਰੀਸਨ ਤੋਂ ਮਾਨਸਿਕ/ਨੈਤਿਕ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਇੰਝ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹਦੀ ਉੱਥੇ ਜੈਕ ਜੇਹੇ ਪਰਾਏ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਵਿਚਰਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਬੁੱਧ ਵਾਂਗ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ 'ਤੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਟਿੱਪਣੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਬੜਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵਕ-ਡਾਇਸਪੋਰਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨਿਤਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਯੁਕਤ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਵੱਡੇ ਮਾਨਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਯਮ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਿੱਛਲਝਾਤ, ਸਵੈ-ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜੁਗਤਾਂ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਕਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਆਡੰਬਰ ਤੇ ਅਸੰਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਲਈ ਇਹ ਜੁਗਤਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤੇ ਬੁਣਤਰ ਨੂੰ ਸੁਸੰਗਠਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੰਝ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

3.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ (ਟਾਵਰਜ਼) ਦੀ ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਕਥਾਨਕਾਂ ਨੂੰ ਜਟਿਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਲਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰੋਫ਼ਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰ ਰਚਨਾ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣ ਕਰਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਬਿੰਦੂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਵਿਵਿਧ ਭਾਂਤ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਬਾਰੇ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਵਾਦ ਹਰ ਪਾਤਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੰਤਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸੋਚਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਭਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦੀ ਤਕਰਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵੀ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਥਾ-ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਥਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਛਮੀ ਜਾਂ ਪੂਰਬੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੋਣ ਦਾ ਫਤਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅੰਤ' ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਦਰਪੇਸ਼ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਅੰਤਿਮ-ਪੱਖੀ ਜਾਂ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਰਾਏ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਪਾਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਜਟਿਲਤਾ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਵੇਕ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਗਲਪ-ਜਗਤ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਕ ਤਰਫੇ ਵਿਵਾਦ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਪਾਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਵੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਟਾਵਰਜ਼ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਭੂ-ਹੇਰਵੇ ਅਤੇ ਨਸਲੀ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਪੇਤਲੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੋਂ ਅਗਲੇਰੇ ਪੰਧ ਉੱਤੇ ਪਈ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲ ਰਹੇ ਤੇਵਰਾਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਚੇਤਨਾ ਸਦਕਾ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਟਿਲ ਪਛਾਣ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਭਰਵਾਂ ਸੰਵਾਦ ਚਰਾਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਇਕ ਢੁੱਕਵੀਂ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿਚ ਗੁੰਨ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਨਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

3.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)

ਸਾਹਿਤ - Literature

ਬਿਰਤਾਂਤ- Narration

ਆਲੋਚਕ- Critic

ਮਾਧਿਅਮ- Medium

ਸਭਿਆਚਾਰ- Culture

ਪ੍ਰਵਾਸੀ- NRI

ਤ੍ਰਾਸਦੀ- Tragedy

ਮਾਨਸਿਕਤਾ- Mentality, mindset

ਆਰਥਿਕ ਨਜ਼ਾਮ- Economic System

ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ- Developing

ਨਿਰਪੱਖ- Neutral

ਤਨਾਓ- Strain

ਵਿਗਠਨ- The breakdown

ਮੁਖਤਿਆਰਨਾਮਾ- Power of Attorney

ਧਾਰਮਿਕ- Religious

ਸੰਸਾਧਨ- Resource

ਮਹਿਸੂਸ- Feel

3.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP)

1. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?
2. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
3. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ?

4. ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ?
5. ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਦੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ?
6. ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਇਰਧ-ਗਿਰਧ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ?
7. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਕੀ ਹੈ ?
8. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁਕੇ ਹਨ?

Possible Answer

1. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਜੂਨ 1944 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।
2. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ- ਟਾਵਰਜ਼, ਪਾਣੀ, ਬਰਫ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ।
3. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਓਸਨੇ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਕਿਉਰਟੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।
4. ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।
5. ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 2005 ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ।
6. ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ 9/11 ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਇਰਧ-ਗਿਰਧ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। 9/11 ਭਾਵ- 11 ਸਤੰਬਰ 2001 ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ World Trade centre ਦੇ ਦੋ ਟਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਆਤੰਕਵਾਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਅਗਵਾਹ ਕੀਤੇ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟਕਰਾ ਕੇ ਡੇਗਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
7. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੈ।
8. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁਕੇ ਹਨ।

3.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

1. ਸੇਖੋਂ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ)। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਵੀਨ ਇਤਿਹਾਸ,

2. ਸਿੰਘ, ਕਰਮਜੀਤ (ਡਾ) ਅਤ ਰੰਧਾਵਾ, ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ)। ਟਾਵਰਜ਼-ਵਸਤੂ, ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਐਮ. ਪੀ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ, 2006.
3. ਸਿੰਘ, ਜਰਨੈਲ। ਟਾਵਰਜ਼, 2005.
4. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ, 2006.

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਥਾਨ

Structure

- 4.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)
- 4.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)
- 4.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)
- 4.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)
- 4.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)
- 4.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP/Possible)
- 4.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)
- 4.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

4.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

4.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਟਾਵਰਜ਼ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਆਮ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਉਠਾਈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਸਤਵਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਮਨੁੱਖਵਾਦੀ ਸੋਚ ਜੋ ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਧੇਰੀ ਵੱਡੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਾਠਕ, ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਯਾਦਾਂ ਜਾਂ ਉਦਰੇਵੇਂ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਬੀਤੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਕੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਸਵੈ

ਤੇ ਪਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇਕ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਗਲੋਬਲ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਵਾਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹਨ।

4.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਜੂਨ 1944 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਨਾਮਵਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਥਾਪਿਤ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਸਜੀਵ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਜੰਮਿਆ ਅਤੇ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਸਰਾਲਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿੱਖਣ ਵਿਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ- ਬੀ.ਏ. ਅਤੇ ਮਾਸਟਰਜ਼ ਡਿਗਰੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਭਾਰਤੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1988 ਵਿਚ ਉਹ ਕੈਨੇਡਾ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਵੀਹ ਸਾਲ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅੱਜਕਲ ਉਹ ਰਿਟਾਇਰਡ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਥਾ ਸੰਗਠਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ ਸਨ 1981 ਵਿਚ ਦੂਜਾ 'ਮੈਨੂੰ ਕੀ' 1983 ਵਿਚ 'ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ' ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਸਨ 1987 ਵਿਚ 'ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ'। 1988 ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕੈਨੇਡਾ ਚਲੇ ਗਏ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਚੌਥੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਨਾਂ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਕ

ਗਤਿਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਮਾ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ' ਨਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਇਕੱਤਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਉਥੇ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਟਾਵਰਜ਼' ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ ਛੇਵਾਂ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਕਾਲੇ ਪਾਣੀ' ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧ ਪਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸਦੀਆਂ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛੱਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਮੰਦਹਾਲੀ, ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਸਾਨੀ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿਚ ਦਿਨ ਬਾ ਦਿਨ ਆਉਂਦੇ ਨਿਗਾਰ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਕੁਝ ਸੁਖਾਲਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਰਥਿਕਤਾ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਨਿਗਾਰ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਲਈ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਨਿਵਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਢੁਕਵਾਂ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਠਨ ਪਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਵਾਂਗੂੰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਉਪਰਲੇ ਅਤੇ ਨਿਚਲੇ ਰੈਂਕਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਨਿਚਲੇ/ਹੇਠਲੇ ਰੈਂਕਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ ਦਾ ਫੌਜੀ ਦਵਿੰਦਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਵਾਈ ਹਲਮੇ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਗ ਦੌਰਾਨ ਵਕਤ ਅਤੇ ਸੰਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸੁੰਨ-ਸਾਨ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਕਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਦਵਿੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਸਧਰਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਖਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਆਹ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਦਵਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਅਧੂਰੀਆਂ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਤਲੇਆਮ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਇਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ:

“ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ; ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਅੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਲੈ ਵੇਖ ਲਿਆ ਤੇਰਾ ਸੰਸਾਰ। ਵੇਖ ਲਈ ਤੇਰੀ ਸੁਹਣੀ ਦੁਨੀਆ। ਮਾਣ ਲਿਆ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮਿਆਰ। ਮੈਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਲਈ

ਵਰਤਿਆ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਤੇਜ਼ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਚਮਤਕਾਰ ਦੀ ਕਾਢ ਹੈ। ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਹੈ। ਚਮਤਕਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲੂਹਣ ਵਾਸਤੇ ਤੋੜਨ ਵਾਸਤੇ, ਸੁਆਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ। ”

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਰੁਣਾ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚਿਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਸ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੱਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸੱਤਾ ਦੇ ਕਾਬਿਜ਼ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਣ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਲਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਤੈਹਾਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਕਹਾਣੀ ਬੁਣਤੀ ਦਾ ਸਹਿਜ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਕਥਾ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਪਕਿਆਈ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਰੂਪਕੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਰੁਪਾਂਤਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿਚਣ ਵੱਲ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਆਲੋਚਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਗੌਲਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਕਥਾ ਵਸਤੂ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕੇਵਲ ਆਕਾਰ ਪੱਖੋਂ ਹੀ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਦੀ ਆਰਥਕ ਸਾਧਨ-ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਤਣਾਅ, ਪੇਂਡੂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਸੰਪੰਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਵਲੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੂਖਮ ਢੰਗਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਵੱਲ ਵੀ ਰੂਚੀ ਵਿਖਾਉਂਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਘਟ ਜ਼ਮੀਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਾਧਨ-ਹੀਣਤਾ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਫਸਲ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਖਰਚ ਜਦ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਨਾਫਾ ਨਾ-ਮਾਤਿਰ ਰਹਿਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰ ਸਕਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰਲੇ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਢਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਲਾਹਾ ਫਿਰ ਵੀ ਅਮੀਰ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਖੱਟ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਦੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰਫ ਖੱਜਲ ਖੁਆਰੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਫਸਲ ਚੰਗੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆੜਤੀਏ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਦਾਅ ਪੇਚ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਸਲ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ

ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਣਸੇਧਿਤ ਕਿਸਾਨੀ ਰੋਹ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਵਰਗ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਅਤੇ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਇਵਰੀ ਆਦਿ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਪੰਦੇ ਕੁਝ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਵਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਝਾਵ ਦਿੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ੌਜੀ ਜੀਵਨ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਪੱਖੋਂ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਦੁੱਖਦਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੰਕਟ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਫ਼ੌਜੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹੋਣ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਤੋੜਦਾ ਉਹ ਇਹ ਦਰਸ਼ਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਜੰਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਫ਼ੌਜੀ ਜਵਾਨ 'ਸਨਮਾਣ' ਅਤੇ 'ਸਤਿਕਾਰ' ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਮਨ ਵਿਚ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਸਹੂਲਤ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਭਣ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਤੀਜੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ' ਨਾਲ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੜਾਅ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਮਝਣ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਚੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਮਨ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਤਾਂ ਪਛਾਣਦਾ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਕਿਸਾਨੀ ਆੜਤੀਏ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਲਪੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਨਿਮਨ ਕਿਸਾਨੀ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿਚਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਚੇਤਨਾ, ਸਨਅਤੀ ਕਿੱਤਿਆਂ 'ਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮੂਹਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਆਗਮਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਇਹ ਲੰਮੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੁੱਖ-ਧਾਰਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤਰ ਉਦੇਸ਼ ਜਟਿਲ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਅਬਜੈਕਟਿਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਵੇਕ ਨੂੰ ਜਟਿਲ ਗਲਪ-ਬਿੰਬ ਵਿਚ ਢਾਲ ਸੱਕਣ ਦੀ

ਕਲਾਤਮਕ ਯੋਗਤਾ ਹੀ ਚੰਗੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਮਾਪਦੰਡ ਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਵਿਕਸਿਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਨੇੜਿਉਂ ਹੋ ਕੇ ਵਾਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦੋ ਟਾਪੂ' ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਚੋਂ ਹੋ ਕੇ ਅਤੀ ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਿਸਟਮ (ਕਨੇਡਾ) ਵਿਚ ਸੈਟਲ ਹੋ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਚਨਾ ਵਸਤੂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਅਚੇਤ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੜਚਨਾਂ ਦਾ ਤਣਾਅ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਥੀਮ ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਜੀਵੰਤ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਗਲਪੀ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਖਾਸ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਆਮ ਜਿਹੜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੱਗੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਮਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਿਧੀ ਅਪਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਟਿਪਣੀਆਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਅਤੇ ਕਾਰਜ-ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਕਥਾ ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਨ ਤੇ ਹੰਢਾਏ ਪਰਵਾਸੀ ਅਨੁਭਵਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਠੋਠ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕਿੱਲਤ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਅਕਾਦਮਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਣ, ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸੰਯੁਕਤ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਰਣਾਤਮਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

4.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਰਾਹੀਂ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਮੁਰਾਦ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਸਮੇਤ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਹੈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਸੰਗਠਨ ਸਰਲ ਤੋਂ ਜਟਿਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਕਥਾ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣੀ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗਹਿਰਾਈ ਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਕੇਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਕਲਾਤਮਕ

ਸੂਝ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਵਸ਼ੀਲ ਗਲਪ-ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਹੀ ਉਸਦੇ ਕਥਾ ਜਗਤ ਨੂੰ ਹਕੀਕੀ ਗੌਰਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਿਭਾਅ ਵੀ ਨਿਵੇਲਕੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭਰਪੂਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

4.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ (Glossary)

ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧ-Representative,

ਮੰਦਹਾਲੀ-Misfortune,

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ-Philosopher,

ਵਿਸ਼ਵ-World,

ਪ੍ਰਤਿਭਾ-Talent,

ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ-Narrator,

ਵਰਤਮਾਨ-Present,

ਸੰਵੇਦਵਸ਼ੀਲ-Sensitive

4.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP/Possible)

1. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?
2. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
3. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ?

Possible Answer

1. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਜੂਨ 1944 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।
2. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ- ਟਾਵਰਜ਼, ਪਾਣੀ, ਬਰਫ ਤੇ ਦਰਿਆ, ਗੁਆਚੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ।

3. ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਰਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਭਾਰਤੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਚ ਓਸਨੇ ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀਆਂ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

4.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ (Suggested Reading)

1. ਸੇਖੋਂ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ)। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਨਵੀਨ ਇਤਿਹਾਸ,
2. ਸਿੰਘ, ਕਰਮਜੀਤ (ਡਾ) ਅਤ ਰੰਧਾਵਾ, ਹਰਸਿਮਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ)। ਟਾਵਰਜ਼- ਵਸਤੂ, ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ , ਐਮ. ਪੀ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ, 2006.

**ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
(ਵਿਸ਼ਾ ਪੱਖ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ)**

Structure

- 5.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)
- 5.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)
- 5.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)
- 5.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)
- 5.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)
- 5.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP/Possible)
- 5.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)
- 5.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)
- 5.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)

ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਮੌਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਜੇਹਲਮ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ', 'ਗੋਰੀ ਫ਼ਸਲ ਦੇ ਸੌਦਾਗਰ', ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ', ਬਲਦੀ ਬਰਫ ਦਾ ਸੇਕ', 'ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ' ਅਤੇ 'ਇਸ਼ਕ ਮਲੰਗੀ' ਛੱਪ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕਿਤਾਬ 'ਨੂਰੀ ਰਿਸ਼ਮਾਂ' ਛੱਪ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਮਾਟੀ ਕੁਦਮ ਕਰੇਂਦੀ ਯਾਰ' ਅਤੇ ਇਕ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਮੇਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਅੱਖਰ' ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ' ਠੰਡੀ ਕਾਂਗੜੀ ਕਾ ਪੁੰਆਂ', 'ਇਸ਼ਤਿਹਾਰੋਂ ਵਾਲੀ ਹਵੇਲੀ' ਅਤੇ ਸਤੀ ਸਰ ਕਾ ਸੂਰਜ' ਛੱਪ ਚੁਕੇ

ਹਨ। ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ 'ਦਸ਼ਤ-ਏ-ਤਲਬ' ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਗਵਾਚੀ ਝਾਂਜਰ ਦੀ ਚੀਕ' ਤਾਮਿਲ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ, ਜੀਵਨੀਕਾਰ, ਸੰਪਾਦਿਤ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੀ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ' ਲਈ ਸਾਲ 2021 ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਅਵਾਰਡ ਮਿਲ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹਣ ਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ' ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਚਰਚਾ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਿਭਾਅ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਜੋ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਸਿਰਫ਼ ਕਹਾਣੀ ਰਸ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਰਥਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦਾ ਹੈ।

5.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਘੇਰੇ ਨੂੰ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਲਕਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਬੇਸ਼ਕ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਸਕਰ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਚਰਚਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ, ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ, ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਉਹ ਚਰਚਿਤ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ

ਉਰਦੂ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਗੋਜਰੀ, ਡੋਗਰੀ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਜਾਣਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

5.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)

ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਨ 2015 ਵਿਚ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਨੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਕਾਫ਼ੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, “**ਮਾਏ ਨੀ ਕੀਨੂੰ ਆਖਾਂ, ਦਰਦ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਹਾਲ। ਪੂਆਂ ਧੁਖੇ ਮੇਰੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਵਾਲਾ, ਜਾਂ ਫੋਲਾਂ ਤਾਂ ਲਾਲ। ਸੂਲਾਂ ਮਾਰ ਦਿਵਾਨੀ ਕੀਤੀ, ਬਿਰਹੁੰ ਪਇਆ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ। ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ, ਆਹੀਂ ਦਾ ਬਾਲਣੁ ਬਾਲਿ।**”

ਇਸ ਵਿਚ ਛੋਟੀ-ਵੱਡੀਆਂ ਲਗਭਗ 24 ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਇਸ਼ਕ ਮਲੰਗੀ’ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਮਲੰਗੀ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕੋਚਵਾਨ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਨਾਂ ਦੀ ਤਵਾਇਫ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਗਾਮੇ ਨਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਅਕਸਰ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਖਾਨ, ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੜ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਹਿਰਾ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ-ਟਾਂਗੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਾਲੇ ਖਾਨ, ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰੀਕ-ਏ-ਹਯਾਤ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਉਸਨੂੰ ਟਿੱਚ ਸਮਝਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਕੋਹੜ ਕਿਰਲਾ ਤੇ ਸ਼ਤੀਰੀ ਨੂੰ ਜੱਫਾ।” ਉਹ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ 'ਔਂਤਰੇ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਟਿਚਕਰਾਂ ਹੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ'।

ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਤਵਾਇਫ਼ਾਂ ਦੇ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧ ਪਾਤਰ ਵਜੋਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਸਬੀਆਂ/ ਤਵਾਇਫ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜੇ ਨੇਡਿਉਂ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਫੋਜ਼ੀਆ ਸਈਅਦ' ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਹੀਰਾ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ' ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਫੋਜ਼ੀਆ ਸਈਅਦ ਅਨੁਸਾਰ ਤਵਾਇਫ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਕਸਬੀ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰਲੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਨਾਅਤੇ ਤੋੜ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਦੀਆਂ ਤਵਾਇਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਮਰਦ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਰਹਿਣਾ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਕਈ ਰਈਸ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਸਭ

ਕੁਝ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਔਰਤ ਇਕ ਮਰਦ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਐਸੋ-ਆਰਾਮ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਗਰ ਕਿਸੇ ਕਸਬੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨੱਥ-ਉਤਰਵਾਈ ਦੀ ਮੋਟੀ ਰਕਮ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਉਸ ਮਰਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਨਾਲੇ ਉਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ 'ਤੇ ਵੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਲਈ ਵੀ ਚੰਗੇ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਮਲੰਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਕਸਬੀ ਨੂੰ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗਲਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਇਕ ਵਧੀਆ ਗਲਪ ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਬੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤਕ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਫਿਲਮੀ ਪਟ-ਕਥਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਇਕ ਕਿਸੇ ਤਵਾਇਫ ਨੂੰ ਕੋਠੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਖ਼ਾਸਕਰ ਭਾਰਤ ਉਪ-ਮਹਾਦੀਪ ਦੇ ਉਤਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ।

ਇਸ਼ਕ ਮਲੰਗੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਛੋਟੇ ਘੇਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਕਾਮ-ਰਹਿਤ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਕਾਮ ਦੀ ਬਾਰੀਕ ਲਾਕੀਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਇੰਝ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਸੁਰਮਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਵਾਂਗ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੜੀ ਰੱਖੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ”।

ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵਾਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਹਿ ਜਾਣ ਦੇ ਗੁਣ ਕਾਰਨ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਵੱਡੇ ਕੈਨਵਸ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਇਕ ਵਾਕ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ,

“ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੀਤ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਰੰਨਾਂ ਸਿਰੋਂ ਨੰਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਪਰ ਸਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਾਫ਼ ਚਾੜਦੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜੇ ਸਾਜ਼ ਆਬਾਦ ਰਹਿਣ”।

ਕਹਾਣੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਤੇ 1947 ਦੀ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਅਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਕਾਰਨ

ਜੰਮੂ ਦਾ ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਆਬਾਦੀ ਬੰਨਾ ਟੱਪ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਾਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦੀ ਤੇ ਕਾਲੇ ਖਾਨ, ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਵਾਲੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਪਾਠਕਾਂ ਅੰਦਰ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ 47 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਜੰਮੂ ਦੀ ਮਨਜ਼ਰ-ਨਿਗਾਰੀ ਵੀ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਇਹ ਪੂਰੇ ਜੰਮੂ ਦੀ ਤਸਵੀਰਕਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਪਰ ਹੁਣ ਦੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜੋ 47 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੇ ਉਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰੀ ਦਾ ਮਿਆਰ, ਆਵਾਜਾਈ ਲਈ ਘੋੜੇ-ਟਾਂਗੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੋਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਟਿਆਲੇ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਇਕ ਸਾਹਿਬ ਉਸਤਾਦ ਆਸ਼ਿਕ ਅਲੀ ਖਾਨ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਜੰਮੂ ਆਣਾ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੋਪ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਫ਼ਿਲ ਦਾ ਸਜਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਲਿਕਾ ਪੁਖਰਾਜ ਦਾ ਜੰਮੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਸਜਦੀਆਂ ਮਹਿਫ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸਮੋਏ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਆਸ਼ਿਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਇਕ ਸਫਲ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦੀ ਹੈ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਇਕ ਕੋਚਵਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਕੰਮ ਬੇਸ਼ਕ ਟਾਂਗਾ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਤਵਾਇਫ਼ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਨਾਲ ਇਕ ਤਰਫਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਨੂੰ ਤਾੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਹੱਥ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮੰਨਾ ਕਰ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦਾ ਅਤੇ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੰਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਸੁੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਹਾਸਿਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰੀਕ-ਏ-ਹਯਾਤ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਿਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵਜੋਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਆਖੇ ਲੱਗ ਕੇ ਸਿਰਫ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਗਾਮੇ ਨਾਈ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ-ਟਾਂਗੇ ਦੀ ਸੁੱਧ-ਬੁੱਧ ਹੀ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚੇ ਇਸ਼ਕ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਅਹਿਮ

ਪਾਤਰ ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਰਦੂ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਇਕ ਕੋਠੇ ਦੀ ਤਵਾਇਫ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਿਕ ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਟਿੱਚ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਰਸੂਖ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਲੇ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਸ਼ੈਅ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:

“ਉਹ ਹੀਨਾ ਤੇ ਘਟੀਆ ਕੋਚਵਾਨ ਮੈਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਪਿਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਕੋਹੜ ਕਿਰਲਾ ਤੇ ਅਤੀਰੀ ਨੂੰ ਜੱਫਾ। ਬਸ, ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਠੱਪ ਦੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਬਕਵਾਸ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਮੇਰੇ ਚੁਬਾਰੇ 'ਤੇ ਰਈਸਜ਼ਾਦੇ, ਵਡੇਰੇ ਤੇ ਜਗੀਰਦਾਰ ਦੌਲਤਾਂ ਲੁਟਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਉਹ ਟਾਂਗੇ ਵਾਲਾ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਦੇਸੀ ? ਉਸ ਦੀ ਔਕਾਤ ਹੀ ਕੀ ਹੈ ! ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦੇ ਭਈ ਮੇਰੇ ਖ਼ਾਬ ਦੇਖਣੇ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇੱਥੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੰਨ-ਪਾਟਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਫੈਂਟੀ ਦਵਾਵਾਂਗੀ, ਆਪੇ ਮੱਤ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਜਾਏਗੀ।” ਫਿਰੋਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਮਜਬੂਤ ਪਾਤਰ ਹੈ।

47 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਨਜ਼ਦੀਕ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਇਹ ਜ਼ਖਮ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾ, ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਨਾਸੂਰ ਬਣਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਇਹ ਫੱਟ ਸੁੱਕਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਦਰਦਨਾਕ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਦਮੇ ਨੂੰ ਜੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਦੇਖਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਲਕੀਰ' ਇਕ ਅਹਿਮ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸਾਬਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਨੇ ਛੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਫੈਲਾ ਕੇ ਇਸ ਦਾਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਵਾਸਾਂ ਤੱਕ ਨਾ-ਮੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਤਕਲੀਫ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ਾਲਿਦ ਇਸ ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਬਾ-ਦਿਨ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾਉਣ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਡੀਂਗ ਮਰਦਾ ਫਿਰੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਸੰਕੀਰਣ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਉਸ ਵਲੋਂ ਉਸਾਰੀ ਗਈਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਹਦਾਂ 'ਤੇ ਲਗੀਆਂ ਕਨਸਰਟਿਨਾਂ ਤਾਰਾਂ (Concertina Wires) ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਹਥਿਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪੈਰਾ ਦਿੰਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਪੰਚ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਵਲੋਂ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇੰਨੀ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸਜਾਵਲ ਤੇ ਸਾਬਰੀ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਉਜੜੀ ਤੇ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਹੋਈ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸਜਾਵਲ 47 ਦੇ ਪਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਤੋਂ ਮੁੱਜ਼ਫਰਾਬਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਬਸ ਚਲਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਸਜਾਵਲ ਆਪਣੀ ਹੱਢ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੌਰਾਨ ਵਿਛੜੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ

ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਕੇ ਸਾਬਰੀ ਨੂੰ ਲਭਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਜਾਵਲ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਬਰੀ ਵਿਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਜ਼ਾ ਮੁੱਕਣ 'ਤੇ ਸਜਾਵਲ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇੱਥੇ ਰੁੱਕ ਜਾਏ ਪਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਉਹ ਸਰਹੱਦ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। -

“ਕਸਟਮ ਪੋਸਟ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੜਤਾਲ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਬੇਬੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨੋ-ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਜਾਵਲ, ਸਾਂਵਲ ਤੇ ਨਫ਼ੀਸਾ, ਬੇਬੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੇਬੇ ਸਾਬਰੀ ਦੀ ਖਵਾਇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਆਖ਼ਰੀ ਘੜੀਆਂ ਸਜਾਵਲ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਪਰ ਇੰਝ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਬੇਬੇ ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ ਤੀਕਰ ਪਹੁੰਚਣ ਮਗਰੋਂ ਖੜੋ ਗਈ।.....ਉਹਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਦੇ ਸਜਾਵਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੁੜ ਚਲਣ ਲੱਗੀ ਪਰ ਉਹਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਸਰਹੱਦੀ ਮੁਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਦੌੜੇ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਬੇਬੇ ਸਾਬਰੀ ਕੋਲ ਅਪੜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਬਈ ਬੇਬੇ ਦੀ ਰੂਹ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ ਛੱਡ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਇਦੇ-ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।”

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੋ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਕ ਸਜਾਵਲ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਸਾਬਰੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਕ ਸੂਤਰਧਾਰ ਵਜੋਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਜਾਵਲ ਇਕ ਮਹਿਨਤੀ ਇਨਸਾਨ ਹੈ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਸਾਬਰੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਅੰਤਿਮ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਵਿਛੜੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਉਸਨੂੰ ਉਦੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਬਰੀ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਜਾਵਲ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੀਜ਼ੇ ਦੀ ਮੁਨਿਆਦ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤਦਿਆਂ ਉਹ ਸਰਹੱਦ ਤੇ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹੀ ਸਾਰੀ ਲੁਕਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਬੇਬੇ ਸਾਬਰੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਸਜਾਵਲ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੁਖ-ਸਨੇਹੇ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਰਦ ਵਿਛੋੜਿਆਂ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਕਿੰਜ ਪਤਾ ਚਲਦਾ। ਮੈਂ ਬੜੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਵਲ ਕੋਲ ਜਾ ਸਕਾਂ

ਪਰ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਕੰਡਿਆਲੀ ਤਾਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਰੱਬ ਸੱਚੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ”

'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਓ' ਕਹਾਣੀ ਬਿਆਨੀਆ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਰਕ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਦੁੱਖ ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਈ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਵਾਰਾਗਰਦੀ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਸ਼ੇ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਉ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਿਕੰਮੇ, ਨਸ਼ੇੜੀ ਤੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਵੀ ਘਰ ਅੰਦਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਲੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰ ਅੰਦਰ ਨਰਕ ਵਰਗਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਹਮਾਯੂੰ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇੰਨਾ ਅਵਾਜ਼ਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਫਕੀਰੀ ਝੋਲਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। -

“ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੀਤੇ ਹਾਦਸਿਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੀਨੇ ਦੀ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਰੂੰ ਨੂੰ ਪਿੰਜਿਆ, ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਸੂਤ ਕੱਤਿਆ, ਅਨਹਦ ਦੀ ਖੇਸੀ ਬੁਣੀ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਖੇਸ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟਿਆ ਤੇ ਇੰਝ ਹਯਾਤੀ ਦੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਸਾਗਰ ਅੰਦਰ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ”।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸਦਕਾ ਆਪਣੀ ਸੋਹਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨਿਕੰਮੀ ਤੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਵੀ ਘਰ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀਆਂ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਮਾਯੂੰ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਨਰਕ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਸਨਿਆਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਲੁਕਿਆ ਮਨੁੱਖ', 'ਸੂਲਾਂ ਭਰੇ ਪੈਂਡੇ', 'ਜਿੰਦ ਕੜਾਹੀ ਸਾੜ ਮੁਕਾਈ', 'ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ', 'ਮੈਲੀ ਧੁੱਪ' ਅਤੇ 'ਇਕ ਮਰੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ' ਆਦਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਕਟ ਅੰਦਰ ਪਿਸ ਰਹੀ ਆਮ-ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਣਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਲੁਕਿਆ ਮਨੁੱਖ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ 'ਜ਼ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ' ਇਕ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ

ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਉਹ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਿਮਾਂ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

“ਜਨਾਬ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਜ਼ਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣ ਗਏ। ਸਾਡੀ ਹਾਲਤ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਡੀ ਪਛਾਣ ਦੇਸ਼-ਧੋਹੀ, ਗੱਦਾਰ, ਉਗਰਵਾਦੀ ਤੇ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਏ। ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ”।

ਜ਼ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਤੱਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ, ਅਕਰਮ ਚੌਧਰੀ, ਡਾ. ਅਲਤਾਫ ਅਤੇ ਤੇਜ ਰਾਮ ਜਦ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਆ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਗਰਵਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੋਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਤੇਜ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,-

“ਤੁਸੀਂ ਇੰਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਤੇਜ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਮਾਸੂਮ, ਬੇਗੁਨਾਹ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਏ? ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਕਿਹੜੇ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਖ਼ੁਦਾ ਵੰਦ ਕਰੀਮ ਤਾਂ ਰੱਬ-ਉਲ-ਆਲਮੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਮੁਸਲਮਾਣਾ ਦਾ ਰੱਬ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਦਮ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀ ਰੂਪ ਰੱਬ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਏ। ਤੁਸੀਂ ਰੱਬ ਦੀ ਖ਼ਲਕਤ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਓ।”

ਇੰਝ ਜ਼ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਬਦਲੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੇਜ ਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਾਨ ਬੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਸੱਚਾ ਆਦਮੀ ਹੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਸੱਤਾ ਆਤੰਕਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਜ਼ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼

ਬੋਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਉਹਦੇ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਅੱਗੇ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇੰਨੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਅਸਲ ਪਹਿਚਾਣ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

'ਸੁਲਾਂ ਭਰੇ ਪੈਂਡੇ' ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਣ ਆਮ-ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਨਤਾ, ਆਤੰਕਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਲੀਟੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ, ਫੌਜ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ-ਖਲਕਤ ਦਾ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ 'ਬੇਬੇ ਨੂਰਾਂ' ਦੇ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨੂਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਮੇਜਰ ਸ਼ਰਮਾ ਉਗਰਵਾਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਸਭ ਸੱਚੋ-ਸੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਰਾਜਨਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੇਜਰ ਨੂੰ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। -

“ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਜਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਖਾਂ ਬਈ ਮੌਲਵੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਵੀ ਜਦ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਨੇ ਕਿ ਮਾਈ, ਇੱਥੇ ਖਤਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਏ... ਸ਼ਾਇਦ ਪੁੱਤਰ! ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਤਰੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬੜੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹੋ। ਇੰਝ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਤੁਹਾਡਾ ਆਪਸੀ ਝਗੜਾ ਕੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਲਾਲ? ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸੁਲਾਹ ਕਰਾ ਦਿਆਂਗੀ ਤਾਂ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਅਮਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਦੋਸਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕੋ ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀ ਜਾਨ ਦੇ ਵੈਰੀ ਨਾ ਬਣੋ।”

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬੇਬੇ ਨੂਰਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਨੇਕ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਘਰ ਆਏ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਦੀ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਖਾਤਿਰਦਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿੱਧਤਾ ਕਰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਜਿਸ ਲਈ ਕੋਈ ਪਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸਭ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ

ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨੂਰਾਂ ਲਈ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਅਮਨ-ਚੈਨ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ।

'ਜਿੰਦ ਕੜਾਹੀ ਸਾੜ ਮੁਕਾਈ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੰਕਟ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸਲੀਮ ਪੰਡਿਤ ਜਦ ਆਰਮੀ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਨਾ-ਜਾਇਜ਼ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲੈਣ ਲਈ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਪੁਜ ਕੇ, ਉੱਥੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਲਤ ਥਾਂ ਤੇ ਫੱਸ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਆਰਮੀ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਵੀ ਭੱਜ ਜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਜ਼ੈਨਬ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਉਸਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਵਧੀਆਂ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤਦਿਆਂ ਪੁਲਿਸ ਉਸਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਮੁਖਬਰੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਏਜੰਟ ਹੋਣ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਵਾਕ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੀ ਮਾਰ ਝਲ ਰਹੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਤਰਜਮਾਣੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ

“ਅੰਨੀ ਪੀਹੇ ਤੇ ਕੁੱਤੀ ਚੱਟੇ।”

“ਪਤਝੜ ਦੇ ਮੌਸਮ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਸਨ।”

“ਦੋਹਾਂ ਪਾਸੇ ਖ਼ਬਰੀ ਹੀ ਸੱਚ ਬੋਲਦੇ ਨੇ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਝੂਠ।”

ਸਲੀਮ ਪੰਡਿਤ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਨੇਕ ਸ਼ਖ਼ਸ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਬਰਤਾਵ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜਹਾਦੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦੇਖ ਵਾਪਿਸ ਪਰਤਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀ ਉਸਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਹੀ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਵੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਚੱਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਉੱਥੇ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਉਸਨੂੰ ਮੁਖਬਰੀ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਵਿਚ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਅਹਿਮ ਪਾਤਰ ਜ਼ੈਨਬ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੀਮ ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਨੇਕ ਔਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ

ਹੈ। ਜਦ ਸਲੀਮ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਫੜ੍ਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੈਨਬ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਪਸਰਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਰਾਅ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਲੀਮ ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੁਰਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਜੈਨਬ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ-

“ਸਰਕਾਰ! ਡੰਡੇ ਅੱਗੇ ਭੂਤ ਵੀ ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਗ਼ਰੀਬੜੇ ਦੀ ਔਕਾਤ ਹੀ ਕੀ ਹੈ ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਦਰ ਦੇਣਾ ਕੌਣ ਸਿਖਾਏ। ਸਾਹਬ ਜੀ! ਸ਼ਲਾਮ ਖਰਾ, ਨਿੱਘਾ ਤੇ ਬੀਬਾ ਬੰਦਾ ਹੈ।”

'ਜਿਊਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਫੈਂਟਸੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਉਂਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਕੋਲ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਕਤਲ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਜੇਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਹ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਕ ਗਹਿਰਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਂ ਜਿਊਣ ਲਈ ਚੰਗਾ ਦੇਖਣ, ਚੰਗਾ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਚੰਗਾ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਉ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿਉ ਤਾਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਜੀਅ ਸਕੋਗੇ, ਵਰਨਾ ਨਹੀਂ। -

“ਮੈਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਕਬਰ ਖੋਦੀ ਤੇ ਕੋਟ ਦੇ ਬੋਝਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਘਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਖੀਏ ਉਧੇੜ ਸੁੱਟੇ। ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਮੇਖਾਂ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੌਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।”

ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਘੂਰਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਛੁਪਾਇਆ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖੀ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਕ ਸੂਤਰਧਾਰ ਵਜੋਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜੁਬਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਦਫ਼ਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਘੂਰ-ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।”

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

'ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਖਾਧੀ ਚੋਪੜੀ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਬਈਮਾਨੀ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਥਾਂ ਬਈਮਾਨੀ, ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਤੇ ਸ਼ੌਹਰਤ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਸ਼ਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਗ਼ਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਗੁੰਡਾਗਰਦੀ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਇੱਜ਼ਤ ਇਕ ਨਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਥ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਪੱਛਤਾਵੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜਗਤੂ ਜੱਟ ਵੀ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਐਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰਾਮ ਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਪੱਲਿਆ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਬਦਮਾਸ਼ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਇਕ ਕੇਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਸਬਬ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਦੇ ਸਲੋਕ **“ਫਰੀਦਾ ਰੋਟੀ ਮੇਰੀ ਕਾਠ ਕੀ ਲਾਵਣੁ ਮੇਰੀ ਭੁਖ॥ ਜਿਨਾ ਖਾਧੀ ਚੋਪੜੀ ਘਣੇ ਸਹਨਿਗੇ ਦੁਖ॥”** 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਜਗਤੂ ਜੱਟ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੇਰਾ-ਫੇਰੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਨਾਲ ਪੈਸਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਸ ਬਈਮਾਨੀ ਦੀ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦਾ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉੱਤੇ ਭੈੜਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਉ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟੀਆਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ਬਦਮਾਸ਼ ਅਤੇ ਨਸ਼ੇੜੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਕਤਲ ਕੇਸ ਵਿਚ ਜਦ ਉਹ ਫੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਗਤੂ ਜੱਟ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪ ਵੀ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਗਰਿਫ਼ਤ ਵਿਚ ਫੱਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਜਗਤੂ ਜੱਟ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-

“ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਉੰਨਤੀ ਦਾ ਇਹ ਪੈਂਡਾ ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਚੌਧਰੀ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਪਾਟਿਆਂ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਸਨ, ਕਿੰਨੇ ਫੱਟੜ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਦਬਾ ਦੇਂਦੀ। ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ।”

'ਇਕ ਮਰੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ' ਵੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੀ ਦੌਹਰੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਏ ਹੋ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨੋਕ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਰ ਅੰਦਰ ਵੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਥੋਪਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਰਕਸ਼ਾ-ਦਸਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਹਾਲਤ ਧੋਬੀ ਦੇ ਕੂਤੇ ਵਾਂਗ 'ਨਾ ਘਰ ਦਾ ਨਾ ਘਾਟ ਦਾ' ਵਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸੰਕਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੱਲੀ ਦੇ ਕੇ ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਰਿਆ ਬੰਦਾ ਆਪ ਆਪਣੀ ਹੱਡਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰਾ ਕਾਤਲ ਗੁਲਾਮ ਹੈਦਰ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਡ ਅੱਬੂ ਜ਼ਰਕਾ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗੁਨਾਹ ਕਬੂਲੇ ਸਨਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕਤਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਅੱਬੂ ਜ਼ਰਕਾ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਬੂ ਜ਼ਰਕਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼, ਸਿਉਂਜ ਵਿੱਖੇ 'ਦਬਸ਼ੇਤਰ ਕੇਰੀ' ਕੋਲ ਬਰਫ਼ ਵੱਚੋਂ ਕੱਢੀ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਅੱਬੋ ਨੇ ਮੇਰੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ। ਤੇ ਇੰਝ ਮੈਨੂੰ ਸਗਾੜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਜਨਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਮੋਢਾ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਚਾਚਾ ਵੀ ਸੀ, ਕਸਤੂਰੀ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੁਪਤਾ ਵੀ ਸੀ।”

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਮੰਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਮੰਜ਼ੂਰ ਇਕ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਤ ਮੁਜਾਹਿਦ ਉਸਦੇ ਘਰਾਣੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਬੰਦੂਕ ਦੱਸ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਉਲਟਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਹ ਉਗਰਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲਤ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਫ਼ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਮੰਜ਼ੂਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇੰਝ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਖਾਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਕਾ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਧਰਮ, ਨਸਲ, ਜ਼ਾਤ, ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਜਦ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਦਾ ਪਲਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਆਪ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਸ਼ਾਦਾਂ ਬਿੱਲੀ ਜੰਮੂ ਵਾਲੀ' ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੂਫੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸ਼ਾਦਾਂ ਬਿੱਲੀ ਇਕ ਕੋਠੇ ਦੀ ਰੋਣਕ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਦੇ ਕਈ ਦਿਵਾਨੇ ਸਨ ਪਰ ਜਦ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਯੂਸਫ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਨੋਂ ਇਕੱਠੇ ਗਾਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਦਾਂ ਬਿੱਲੀ ਹੁਣ ਯੂਸਫ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੂਫੀਆਨਾਂ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਦਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਦਮਾਸ਼ ਆਸ਼ਿਕ ਗਜੇ ਸਿੰਘ ਚਾੜਕ, ਯੂਸਫ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਫੂਰਾ ਭਲਵਾਨ ਜੋ ਸ਼ਾਦਾਂ ਦਾ ਸੇਵਕ ਤੇ ਆਸ਼ਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗਜੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਯੂਸਫ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਦਾਂ ਬਿੱਲੀ, ਯੂਸਫ ਅਤੇ ਗਫੂਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਸ਼ਕ ਮਜਾਜੀ ਤੋਂ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਾਸਿਲ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਵਿਚ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਵੀ ਸ਼ਾਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ਼ਕ ਹਕੀਕੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

“ਸ਼ਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਅੰਤਰਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਜੋਤ ਜਗਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਦਾਂ ਭਗਤਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਖਾਂ ਪਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰਾਅਬਿਆ-ਬਸਰੀ ਦੀ ਮਸਤੀ ਲੱਭੀ। ਲੱਲ ਮਾਂ ਦੇ ਵਾਖਾਂ ਦਾ ਧਮਾਲ ਦਿੱਸਿਆ ਤੇ ਮੀਰਾਬਾਈ ਦੇ ਭਜਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ। ਜਿਸ ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਸਿੱਲੂ ਵਾਲੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਰੂਹਾਨੀ ਲੁਬਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੋਈ ਨਾਲ ਮੈਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ... 'ਸਾਂਸੋਂ ਕੀ ਮਾਲਾ ਪੇ ਸਿਮਰੂ ਮੈਂ ਪੀ ਕਾ ਨਾਮ”।

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸ਼ਾਦਾਂ ਬਿੱਲੀ, ਯੂਸਫ, ਗਫੂਰਾ ਭਲਵਾਨ ਤੇ ਗਜੇ ਸਿੰਘ ਹਨ। ਸ਼ਾਦਾਂ ਜੰਮੂ ਦੇ ਇਕ ਕੋਠੇ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਗਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੁਰੀਲੀ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਉਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇੰਝ ਕਰਦਾ ਹੈ:

“ਸ਼ਾਦਾਂ ਬਿੱਲੀ ਕਦੇ ਜੰਮੂ ਦੇ ਮੁਹੱਲੇ ਜੀਵਨ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੁਲੱਖਣ, ਸੁਰੀਲੀ ਤੇ ਮਿੱਠਲ ਗਾਇਕਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁਰਮੰਡਲ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਜਲਤਰੰਗ ਬੰਦੇ ਅੰਦਰ ਟੱਲ ਖੜਕਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਕਮਲ ਕਟੋਰੀ ਤੇ ਕੱਜਲ ਨਾਲ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਤੀਰ, ਤਲਵਾਰ, ਖੰਜਰ ਤੇ ਕਟਾਰ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਦੰਦਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੱਕ ਦਾ ਤੱਕ ਲੱਖ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਹਣੀ, ਗੋਰੀ, ਤਨ ਕੋਰੀ ਨਾਰੀ, ਗੰਨੇ ਦੀਆਂ ਗਨੇਰੀਆਂ ਵਾਂਗਰ ਮਿਠਆਰੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੱਚੇ ਕੁਆਰੇ ਹਾਸੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਪਤਾਸੇ ਸਨ।”

ਕਈ ਕਵਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਆਹੇ ਸ਼ਾਦਾਂ ਦੇ ਆਸ਼ਿਕ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੀਦ ਦੇ ਦਿਵਾਨੇ ਸਨ।

ਸ਼ਾਦਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਯੂਸਫ਼ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਮਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰਿਆਜ਼ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਗਾਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਗਜੇ ਸਿੰਘ ਜੋ ਸ਼ਾਦਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਫਿਰਾ ਆਸ਼ਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਯੂਸਫ਼ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਫੂਰਾ ਭਲਵਾਲ ਜੋ ਸ਼ਾਦਾਂ ਦਾ ਸੇਵਕ ਤੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗਜੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਯੂਸਫ਼ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗਫੂਰਾ ਭਲਵਾਨ ਜਦ ਜੇਲ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਸ਼ਾਦਾਂ ਕੋਲ ਵਾਪਿਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸ਼ਾਦਾਂ ਹੁਣ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਕੀਰਾਂ-ਸੂਫੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹਨ।

'ਰੂਹ ਤੇ ਕਲਬੂਤ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਡੋਗਰੀ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਝਲਕਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਹਾੜੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਵੀਨਤਾ ਵੀ ਉਭਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਮ੍ਰਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਕਤਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਤਿਲਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਲਾਸ਼ ਕੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਾਮਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਦਾਲਤ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਗਵਾਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਸਾਂ ਹੀ ਬਚਦਾ ਹੈ। ਅਦਾਲਤ ਅਸਲ ਕਾਤਿਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾ-ਇੱਜ਼ਤ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਸੱਚਮੁਚ ਕਪੜਾ ਬੜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ, ਗਰੀਬ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਭੁਗਤਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਤੇ ਕਾਤਲ ਅਜ਼ਾਦ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ।

“ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਕਿੰਝ ਲੈ ਸਕਦਾ ਏਂ?” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ। ... **“ਤੇਰੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਤੂੰ ਜੇ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਤਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਵੇਂ, ਨਾਲੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੱਸੇਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੱਟੇ ਅੰਗ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ। ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਤਿਲਾਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲੇਗਾ।”**

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਹੈ। ਜੋ ਲਾਟੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਲਈ ਉਹ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਰੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕਤਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਮਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਾਤਿਲ ਸਬੂਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਛੁੱਟ ਜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ

ਅਤੇ ਕੇਸ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਇਕ ਸ਼ਰੀਫ ਅਤੇ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਜੇ ਦੋਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਦਾਲਤੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਾਅ-ਪੇਚ ਵਿਚ ਆਪ ਫੱਸਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

'ਮੈਲੀ ਧੁੱਪ' ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਆਤੰਕਵਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਗੋਜਰੀ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਵਾਪਰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ, ਕਿਵੇਂ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਿਆਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਤੇ ਅਣਪੜ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਉਗਰਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਹੋਣ ਦਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਵੱਧਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁੱਜਰ ਪਾਤਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ, **“ਹੂ ਹਾਈਕੋਰਟ ਮੈਂ ਜਾਉਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਦਾਲਤ ਮੈਂ ਜਾਉਂ। ਆਪਣੀ ਭੇਡ-ਬਕਰੀ ਬੇਚ ਛੱਡੂੰ। ਮਹੈਸ ਬੇਚ ਛੱਡੂੰ। ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਜ਼ਮੀਨ ਬੇਚ ਦੂੰ ਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਲਾ ਛੱਡੂੰ।”** ਲੇਖਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੇ-ਤਰਤੀਬੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਹਾਰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਾਇਕ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਇਕ ਗੁੱਜਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੌਂਸਲੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਇਨਸਾਫ-ਪਸੰਦ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਪਰ ਅਣਪੜ੍ਹ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਇਸ ਗੁੱਜਰ ਦੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਖਾੜਕੂਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਇਨਸਾਫ ਲਈ ਭਟਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਹ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਜਾ ਕੇ ਇਨਸਾਫ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

'ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮੌਤ' ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਕੁਝ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਤਰੱਕੀਆਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਸ ਸਭ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਐਸ.ਪੀ.ਓ. ਇਕਬਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁਲਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜਦ ਐਸ.ਐਸ.ਪੀ. ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਐਸ. ਐਸ.ਪੀ. ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੱਕਾ ਕਰ ਦਈਏ ਤੂੰ ਅੱਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ। ਤਾਂ ਇਕਬਾਲ ਆਪਣੇ ਥੈਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਕੱਢ ਕੇ ਐਸ.ਐਸ.ਪੀ. ਦੇ ਟੇਬਲ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਇਕਬਾਲ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਕੱਚਾ ਮੁਲਾਜ਼ਿਮ ਹੈ ਅਤੇ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਫਸਰ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਿਵੇਂ

ਕਰ ਦੇਵੇ ਉਸਨੇ ਨਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਕਬਾਲ ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਵੀ ਇਕ ਆਤੰਕਵਾਦੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਅਫ਼ਸਰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਫਿਰ ਇਕਬਾਲ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਇਕ ਕੱਟਿਆ ਸਿਰ ਉਸ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

“ਉਹ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਰਦਲੀ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਥੈਲਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜ ਐਸ.ਪੀ. ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਥੈਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ...ਤੇ ਐਸ.ਪੀ. ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੇਜ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਨਾਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ- “ਇਹ ਲਉ ਸਬੂਤ, ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ!”

'ਇਕੋ ਰੰਗ ਲੁਕਾਈ ਦਾ', 'ਖੇਡਣ ਨੂੰ ਮੰਗੇ ਚੰਨ', 'ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਮਹਾਨ', 'ਉਪਦੇਸ਼', 'ਕੌਡੀ ਦਮੜੀ ਪੱਲੇ ਨਾ ਕਾਈ', 'ਜਾਗਦੇ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼', 'ਖ਼ੋਫ਼ਸੂਰਤ', 'ਲੱਕੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤ' ਅਤੇ 'ਕੰਧ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰ' ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅੰਦਰ ਪੈਗ਼ਾਮ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਇਕੋ ਰੰਗ ਲੁਕਾਈ ਦਾ' ਵਿਚ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬਾਂਦਰ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ ਦੀ ਗਲੀ ਸੜੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਾਪੂ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ। 'ਖੇਡਣ ਨੂੰ ਮੰਗੇ ਚੰਨ' ਵਿਚ ਫ਼ੌਜ ਅੰਦੋਲਨ-ਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭੀੜ ਨੱਸ-ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫ਼ੌਜੀ ਜਵਾਨ ਇਕ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫ਼ੌਜੀ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਕ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਾਕਲੇਟ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੱਚਾ ਭੋਲੇਪਣ ਵਿਚ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਆਜ਼ਾਦੀ'। 'ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਮਹਾਨ' ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਤੰਤਰ ਦੀ ਬੇਹਾਲੀ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਆਂਕੜਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਅਰਿਆਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹਾਂ, 'ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਮਹਾਨ, ਇਸ ਦੀ ਉੱਚੀ ਸ਼ਾਨ'। 'ਉਪਦੇਸ਼' ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, **“ਜਿੱਥੇ ਫਸੋ- ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ”**। ਭਾਵ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਾਲੇ ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵਰਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੱਢਾਉਣਾ ਹੋਵੇ। 'ਕੌਡੀ ਦਮੜੀ ਪੱਲੇ ਨਾ ਕਾਈ' ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਲਚੀ ਤੇ ਫਰੇਬੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਦੌਲਤ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੌੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਤਾਵੇ

ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 'ਜਾਗਦੇ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼' ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੋਨੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਵੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਮਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਖੌਫ਼ਸੂਰਤ' ਵਿਚ ਰਾਜਨਿਤੀ ਦੇ ਪਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਖਾੜਣ ਲਈ 'ਖੂਬਸੂਰਤ' ਨੂੰ ਖੌਫ਼ਸੂਰਤ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਲੱਕੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤ' ਵਿਚ 'ਆਰਟੀਫਿਸ਼ਲ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸੀ' ਕਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿੱਠੀ-ਪਤਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਕੰਧ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰ' ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਲਏ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਰੀਕੇ-ਬਾਜੀ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕੀਰਣ ਸੋਚ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਹਲੂਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

'ਹਾਥੀ ਢਾਈ ਲੱਖ ਦਾ' ਕਹਾਣੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਤਨਾਵ ਭਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵਿਅੰਗ ਦੁਆਰਾ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਰਕਸ ਦਾ ਹਾਥੀ 'ਰਾਜ ਮੁਹੰਮਦ ਉਰਫ਼ ਰਾਜੂ' ਸਰਹੱਦ ਟੱਪ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਥੀ ਬਰਾਮਦ ਤਾਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਥੀ ਨੇ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਬਿਲਡਿੰਗ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਸ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਕੋਲ ਇੰਨੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰਾਲਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਾਥੀ ਵਾਪਿਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਜਦ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਜਵਾਬ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਹਾਥੀ ਵਾਪਿਸ ਕਰਨ ਲਈ ਢਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਸ ਸ਼ੱਕੀ ਰਵਈਏ 'ਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

“ਭਾਰਤੀ ਹਾਥੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁੰਦਕ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਜਦ ਤੁਸਾਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਫੁਡਾਣ ਲਈ ਸਵਾ ਲੱਖ ਦਮੜੇ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਚਿੜੀਆਘਰ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭਾਰਤੀ ਹਾਥੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਚੈਨਲਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਮਿਰਚ ਮਸਾਲਾ ਲਗਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਚੈਨਲਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ... ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਦੌੜ ਪਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨਮਾਜ਼ੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦਿਆ ਹੋਇਆਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਕਿੰਨੂੰ, ਕੇਲੇ ਤੇ ਮਸੱਮੀਆਂ ਖਵਾਈਆਂ ਕਿ ਉਸ ਅੰਦਰ

ਸਰਦੀ ਜੰਮ ਗਈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਲਕਵਾ ਮਾਰ ਗਿਆ। ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਹਾਥੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਰੰਸੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਵਾ ਲੱਕ ਰੁਪਏ ਖਰਚਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਝ ਤੁਹਾਡੇ ਹਾਥੀ ਨੇ ਢਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ”

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਆਖਰੀ ਕਹਾਣੀ 'ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਨਵੀਂ-ਓ-ਨਵੀਂ ਬਹਾਰ' ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲਾਂ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਜਾਦੂ ਟੌਣੇ ਰਾਹੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਜਾਦੂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਜਲਾਲਤ ਅਤੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਉਹ ਖੁਆਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਕਾਜ਼ੀ ਜੋ ਸੰਗੀਤਾ ਬਿਜਲਾਨੀ ਨੂੰ ਟੀ.ਵੀ. ਉੱਤੇ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਦੂ ਟੌਣੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਨਾਕਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਈ ਜਾਦੂ-ਟੁਣੇ ਅਤੇ ਚਲੀਏ ਕੱਟਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

“ਕਾਜ਼ੀ ਜੀ ! ਸਬਰ ਕਰੋ। ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਉ, ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਯਤੀਮ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹਾਂ ਅਤੇ ਰੱਬ ਸੱਚੇ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਬਰ ਬਖਸ਼ੇ ਤੇ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਅਜ਼ਹਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀਵੀ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਤੁਹਾਡੀ ਵੀ ਬਦਦੁਆ ਲੱਗੇ। ”

5.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)

ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ, ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ਼ ਆਦਿ ਵਧੇਰੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇੰਝ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧੜੇ ਨਾਲ ਖਲੋਤਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਬਲਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਬੰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੋਤ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੁਆਰਾ ਇੰਨੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਹੁ-ਅਰਥੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਜ਼ਲੂਮ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਨਿਮਾਣਿਆ ਆਦਿ ਦਾ ਪੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਟਘਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮਹਿਨਤਕਸ਼, ਇਮਾਨਦਾਰ, ਅਤੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਹੁੰਦੇ

ਹਨ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਤਰ ਜੁਝਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਿਦ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਦ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਖਾਲਿਦ ਲਈ ਜੇ ਇਹ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਦਾ ਸੂਫੀ ਰਚਨਾਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

5.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ (Glossary)

ਨਿਵੇਲਕਾ- Exclusive,

ਯੋਗਦਾਨ-Contribution,

ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ-Communalism,

ਗਤਿਵਿਧੀ-Activity,

ਲਾਹੇਵੰਦ-Beneficial

ਯਥਾਰਥ-Realistic

ਅਨੁਭਵ-Experience,

ਕਸਬੀ-Prostitute,

ਤਰਜੀਹ-Priority,

ਇਲਜਾਮ-Allegation,

ਬੇਗੁਨਾਹ-Innocent

ਦਸਤਾਵੇਜ਼-Document

ਵਿਅੰਗ-Sarcasm or Satire,

ਰਵਈਏ-Attitude

5.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP)

1. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ ?
2. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪੇ ਹਨ ?

3. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਿਸ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ?
4. ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ?
5. ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਲੁਕਿਆ ਮਨੁੱਖ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ ?

Possible Answer

1. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਜਨਮ 02 ਅਪ੍ਰੈਲ 1945 ਵਿਚ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਉਦਮਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।
2. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।
3. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।
4. ਸੂਲਾਂ ਦੇ ਸਾਲਣੁ ਵਿਚ 24 ਕਹਾਣੀਆਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ।
5. ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਲੁਕਿਆ ਮਨੁੱਖ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਜ਼ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਹੈ।

5.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)

1. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਉ।
2. ਸੂਲਾਂ ਦੇ ਸਾਲਣੁ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਵਾਰੇ ਦੱਸੋ।
3. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
4. ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।
5. ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

5.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

1. ਹੁਸੈਨ, ਖਾਲਿਦ। ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣੁ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ।
2. ਹੁਸੈਨ, ਖਾਲਿਦ। ਬਲਦੀ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਸੇਕ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ।

3. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ 2006.

ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ- ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਥਾਨ

Structure

- 6.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)
- 6.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)
- 6.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)
- 6.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)
- 6.5 ਔਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)
- 6.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP/Possible)
- 6.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)
- 6.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

6.1 ਉਦੇਸ਼ (Objective)

ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਉਹ ਕਾਮਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਹਿਤ ਰਚ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਕ ਗਤਿਬਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੂਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਹਿਤ ਰਚਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਗਤਿਬਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਕਸਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਇਲੌਤਾ ਐਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਵਾਰਡ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਵਾਰਡ ਹਾਸਿਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਖ਼ਾਲਿਦ

ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਦੇਣ ਨੂੰ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕੀਏ।

6.2 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

ਹਰ ਇਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਰਹੂ-ਰੀਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਉਸ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਪਜੇ ਸਾਹਿਤ ਅੰਦਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਨਿਵੇਕਲਾ ਅਤੇ ਵੱਖਰਾ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੁਣ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇੱਥੇ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਵਿਧਾ ਨੇ ਬਾਕੀ ਯਾਨਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ, ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ, ਕੰਵਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਂ ਪਹਿਲੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ ਪੱਖੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਖਾਸਕਰ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਾਸਿਲ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

6.3 ਸਮੱਗਰੀ ਭਾਗ (Content Section)

ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਉਹ ਚਰਚਿਤ ਨਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਰਦੂ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਗੋਜਰੀ, ਡੋਗਰੀ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਜਾਣਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਜਨਮ 02 ਅਪ੍ਰੈਲ 1945 ਵਿਚ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਉਦਮਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ 1947 ਦੀ ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨੌਂ (09) ਜੀਅ, ਅੰਨੀ, ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਦੀ ਭੇਂਟ ਚੜ੍ਹ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਪਣ ਬਿਨਾ ਬਾਪ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਵਿਚ ਗੁਜਰਿਆ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਅਤੇ ਬਾਰਵੀਂ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਨੌਕਰੀ ਸਕਤਰੇਤ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਦਿਹਾਤ ਸੁਧਾਰ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਸਹਿ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਕਈ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਸੰਪਾਦਕ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨਾਲ ਦੋ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਮੇਜਰ ਹੈੱਡ ਆਫ਼ ਦਾ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਰਿਟਾਇਰਡ ਹੋਏ। ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਐਗਰੀਕਲਚਰ, ਸਾਇੰਸ ਐਂਡ ਟੈਕਨਾਲਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਏ। ਹੁਣ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹਨ ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਗਤਿਵਿਧੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਛੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। 'ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ'(1976), 'ਗੋਰੀ ਫਸਲ ਦੇ ਸੌਦਾਗਰ'(1981), 'ਝੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ'(1988), 'ਬਲਦੀ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਸੇਕ'(2007), 'ਸੂਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ'(2015) ਅਤੇ 'ਇਸ਼ਕ ਮਲੰਗੀ'(2020)। 'ਸੂਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ' ਲਈ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ 2021 ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਵਾਰਡ ਵੀ ਹਾਸਿਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਧਾਰਨਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਫ਼ੌਰੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਅਤੀਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਹੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਲਿਖ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਮਕਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚੇਤਨਾ ਬਿੰਦੂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਮਕਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੌਰ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚੇਤਨ ਹਾਂ। ਸਮਕਾਲ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਦੌਰ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਮਕਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੋਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੌਰ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਕਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਯਥਾਰਥ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨੋਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਿਤ ਨਵੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ

ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵੀ।

ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸਦੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਕਈ ਪਾਸਾਰ ਉਭਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਗੋਰੀ ਫਸਲ ਦੇ ਸੌਦਾਗਰ' ਵਿਚ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼, ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੰਡੀ ਬਨਾਉਣ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਸਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ ਦੇ ਅਮਲ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੜਪਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਤ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰੀ ਚਮਕ-ਦਮਕ ਅਤੇ ਖੁਲ੍ਹਾ-ਭੁੱਲ੍ਹਾ ਮਾਹੌਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਸ ਬੁੱਢੇ ਬੌਹੜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਗਰਮੀਆਂ-ਸਰਦੀਆਂ, ਤੁਫਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੇ 'ਤੇ ਝੱਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ। 'ਬੈਡੇ ਦੀ ਲੰਕਾ' ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਕੁਝ ਪਾਤਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਖਾਸ ਤਬਕੇ ਅੰਦਰ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਕਾਰਨ ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨੇਕੀ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਬੈਡਾ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਗਰਕ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਲੱਗਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਬੈਡੇ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਝੱਲਿਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵੰਡ ਵਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਏ ਗਾ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬੈਡੇ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਜੋ ਵੰਡ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਖਾਲਿਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਦੌਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਭਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ, ਰਾਜਨਿਤੀ, ਧਰਮ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਬਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਵਿਵਰਜਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਜੇ ਇਕ ਕਦਮ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਕਈ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ

ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸਫੋਟ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਂ ਕਿਸੇ ਲਕੀਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦਾ। ਹਰ ਕਹਾਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਵਿਧੀ, ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਹੈ।

ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਦਰਦ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਲਕੀਰ', 'ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਲੁਕਿਆ ਮਨੁੱਖ', 'ਇਕ ਮਰੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ', 'ਜਿਉਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ' ਆਦਿ ਇਸ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। ਲਕੀਰ ਕਹਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਖਾਲਿਦ ਦੇਸ਼-ਵੰਡ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਦਿਨ-ਬਾ-ਦਿਨ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾਉਣ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਡੀਂਗ ਮਰਦਾ ਫਿਰੇ ਪਰ ਆਪਣੀ ਸੰਕੀਰਣ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਉਸ ਵਲੋਂ ਉਸਾਰੀ ਗਈਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਹਦਾਂ 'ਤੇ ਲਗੀਆਂ ਕਨਸਰਟਿਨਾਂ (Concertina Wires) ਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮਾਰੂ ਹਥਿਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪੈਰਾ ਦਿੰਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹਨ। ਸਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸਜਾਵਲ 47 ਦੇ ਪਾੜੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਛੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸ਼ੀਨਗਰ ਤੋਂ ਮੁੱਜ਼ਫਰਾਬਾਦ ਵਿਚਕਾਰ ਬਸ ਚਲਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਸਜਾਵਲ ਆਪਣੀ ਹੱਥ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੌਰਾਨ ਵਿਛਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਾਤਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਕੇ ਸਾਬਰੀ ਨੂੰ ਲਭਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਜਾਵਲ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਬਰੀ ਵਿਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਜ਼ਾ ਮੁੱਕਣ 'ਤੇ ਸਜਾਵਲ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇੱਥੇ ਰੁੱਕ ਜਾਏ ਪਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਉਹ ਸਰਹੱਦ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ, ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੂਫੀ ਵਾਂਗ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰ ਇਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦਿਖਾਵਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦਾ ਸਿਰਫ ਯਤਨ ਭਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਸੱਚ ਸਮਝਾਣ ਦਾ ਹੌਕਾ ਵੀ ਹਨ।

ਖਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ

ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਲਗ ਮੁਕਾਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਹੈ ਉਸ ਦੀ 'ਭਾਸ਼ਾ'। ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਇੰਨੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਵਾਕ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਵੱਡੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

“ਅੰਨੀ ਪੀਹੇ ਤੇ ਕੁੱਤੀ ਚੱਟੇ।”

“ਪਤਝੜ ਦੇ ਮੌਸਮ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿਚ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਸਨ।”

“ਉਰਦੂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੀਤ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਰੰਨਾਂ ਸਿਰੇਂ ਨੰਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਪਰ ਸਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲਾਫ਼ ਚਾੜਦੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜੇ ਸਾਜ਼ ਆਬਾਦ ਰਹਿਣ”।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਸਿਰਫ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਥਾਂ ਬਣਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਹੈ।

6.4 ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ (Summary)

ਸ਼ੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਘੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਸਰੋਕਾਰ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਕਥਾ-ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਬਿਆਨੀਆਂ ਕਲਾਮ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਦੀਪ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਿਰਦਾਰ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੈਨਤਾਂ ਅਤੇ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿਚ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਮਨ ਵਿਚ ਝਾਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਲੁਕਵੀਂ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਮੁਆਸ਼ਰੇ, ਨਜ਼ਾਮ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਸਿਆਸਤ ਹੱਥੋਂ ਸਤਾਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

6.5 ਅੱਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ (Glossary)

ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਾਗਮਾਂ—Literary events,

ਸਮਕਾਲ—Contemporary

ਯਥਾਰਥ— Reality

ਸਰੋਕਾਰ— Concern

ਸ਼ਰਹੱਦ–Border

ਸਭਿਆਚਾਰੀਕਰਨ–Culturalization

6.6 ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (SAQ/CYP)

1. ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿੰਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।
2. ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਕਿਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ ਹੈ?

Possible Answer

1. ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਛੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛੱਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।
2. ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਅਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

6.7 ਅਭਿਆਸ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Lesson End Exercise, Examination Oriented Questions)

1. ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਣ ਹੈ?
3. ਖ਼ਾਲਿਦ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰੋ।

6.8 ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ (Suggested Reading)

1. ਹੁਸੈਨ, ਖ਼ਾਲਿਦ। ਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਾਲਣ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ।
2. ਹੁਸੈਨ, ਖ਼ਾਲਿਦ। ਬਲਦੀ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਸੇਕ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਲੁਧਿਆਣਾ।
3. ਧਾਲੀਵਾਲ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ।